

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

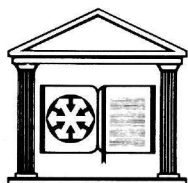
ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

Ἐξώφυλλο: Ἀνακάλυψη κολοσσιαίου πίθου κοντὰ στὴ Λεμεσό, τέλος τοῦ 18ου αἰώνα. Ἔγχρωμη ὀξυγραφία ἀπὸ σχέδιο τοῦ Luigi Mayer στὸ βιβλίο *Views in the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1803.

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ**

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1992

ISBN 9963-42-209-8

© 1992 Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι δυνατότητες ανάγνωσης τοῦ παρελθόντος εἶναι πολλαπλές. Ἀπὸ τὴ θετικιστικὴ προσδοκία τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα πού δραματιζόταν τὴν ἀνάκτηση τοῦ παρελθόντος «ὅπως πραγματικὰ ὑπῆρξε» ὡς τοὺς τελείως συγχρόνους μας ἰσχυρισμοὺς ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἐκδοχὴ ἀφηγηματικοῦ λόγου, τῆς ὁποίας ἡ διάκριση ἀπὸ τὴ μυθιστοριογραφία δὲν εἶναι καθόλου τελεσίδικη, οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ἀναστήλωσης τοῦ παρελθόντος ἀποτυπώνουν ὄχι μόνο τὴ ρευστότητα τῆς πολλαπλότητας ἀλλὰ καὶ τὸ δυναμισμό τοῦ συνεχοῦς γίνεσθαι. Ἡ μόνη νόμιμη διάκριση μεταξὺ ἱστορίας καὶ μυθιστορήματος πού θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ αὐτονόητη θὰ ἦταν ἡ ἀναγκαστικὴ ὀριοθέτηση τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ εὖρος καὶ τὸ βάθος τῶν τεκμηρίων. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποκλείει τὴ λειτουργία τῆς διαίσθησης καὶ τῆς φαντασίας στὴν ἐρμηνευτικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου πού ὀριοθετοῦν τὰ ἐξωτερικὰ τεκμήρια καὶ οἱ μαρτυρίες. Ἐγχειρήματα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἄλλωστε καθίστανται ὄχι μόνο μεθοδολογικὰ θεμιτὰ ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα ἐν ὄψει τῆς πολυμορφίας τῶν μαρτυριῶν πού εἶναι πλέον ἀποδεκτὲς ὡς νόμιμα στοιχεῖα ἱστοριογραφικῆς διαπραγμάτευσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ παραδοχὴ τῆς συνάφειας τῆς ἱστορίας μὲ τὴ μυθιστοριογραφία δὲν μαρτυρεῖ μόνο τὴν κατάρρευση τῆς φενάκης τοῦ θετικισμοῦ ἀλλὰ ἀναδεικνύει καὶ τὴν αἰσθητικὴ διάσταση τῆς ἐνασχόλησης μὲ τὸ παρελθὸν ὡς ἀφηγηματικῆς τέχνης: τὸ παρελθὸν διαπλάθεται ἀπὸ τὸν ἀφηγητὴ καὶ ἀποβαίνει ἐρμηνεύσιμο κείμενο. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ ἴδια τὰ κείμενα τοῦ παρελθόντος, ἡ φωνὴ συχνὰ τοῦ ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ τῆς ἱστορίας, μποροῦν νὰ διαγράψουν τὰ ὅρια τῆς ἱστοριογραφικῆς ἀναπαράστασης. Πάντως ἡ σύγχρονη ἀντίληψη τῆς μελέτης τοῦ παρελθόντος

ὡς ἀφηγηματικοῦ εἶδους συνέτεινε ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου τῆς ἱστορίας καὶ ἐπέτρεψε τὴ συγγραφὴ ἔργων ποὺ ρίχνουν γέφυρες μεταξὺ τῆς ἱστοριογραφίας μὲ τὴ στενὴ ἔννοια καὶ ἄλλων χώρων πνευματικῆς δημιουργίας. Βρισκόμαστε συνεπὶς μάρτυρες μιᾶς κοσμογονίας, ἡ ὁποία διασπᾷ τὶς ἀναλυτικὲς διακρίσεις μεταξὺ τῶν κλάδων τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ μεταβάλλει τὴ μελέτη τοῦ παρελθόντος σὲ ἱστορικὴ ἀνθρωπολογία ἢ ἀνθρωπολογία τῆς ἱστορίας μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια, ἐστιάζοντας δηλαδὴ τὸν ἱστορικὸ φακὸ στὴν ἐμπειρία, τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ιδέες τῶν ἀνθρώπων μονάδων καὶ ομάδων.

Στοιχεῖο αὐτῆς τῆς γενικότερης ἱστοριογραφικῆς κοσμογονίας τῆς ἐποχῆς μας εἶναι καὶ τὸ αἶτημα τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας «ἐκ τῶν κάτω» κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ ἱστορικοῦ George Rudé. Ἡ προσέγγιση αὕτῃ ἐστιάζει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὴ μελέτη τῆς ζωῆς, τῶν πράξεων καὶ τῆς νοστοροπίας τῶν «ἀπλῶν ἀνθρώπων». Ἐγκαταλείπει δηλαδὴ τὴν Πλουτάρχεια ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὡς ἡρωικῆς βιογραφίας. Ἀναζητᾷ τὴν «τοπικὴ γνῶση» μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίδει στὸν ὄρο ὁ ἀνθρωπολόγος Clifford Geertz. Θεμελιῶδες αἶτημα τῆς «ἱστορίας ἐκ τῶν κάτω» εἶναι ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν τρόπων τῆς σκέψης ομάδων ἢ ἀτόμων τῶν ὁποίων ἡ ἐμπειρία ἀποτελεῖ ἐπιτομὴ γενικότερων φαινομένων. Τὸ ἔργο ὁμως τῆς ἱστοριογραφίας δὲν σταματᾷ στὴν καταγραφή, περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐρμηνεῖα ποὺ ἀπαιτεῖ φαντασία καὶ εὐλυγισία πνεύματος. Ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἱκανότητα τοῦ ἱστορικοῦ θὰ ἐξαρτηθεῖ ἡ ἐπιτυχία μὲ τὴν ὁποία θ' ἀναδειχθεῖ ἡ σημασία περιθωριακῶν ομάδων καὶ ἀτόμων ἢ ἐπιφανειακὰ ἀσήμαντων γεγονότων. Ἔτσι χάρις στὴν «ἐκ τῶν κάτω» ὀπτικὴ ἔχει πλέον καταστεῖ κεκτημένο τῆς ἱστορικῆς γνῶσης ὅτι καὶ οἱ πῖο φαινομενικὰ ἀδιάφορες μορφές, περιστατικὰ καὶ μαρτυρίες ἔχουν τὴ θέση τους στὸν πίνακα τῆς ἱστορίας.

Πιστεύω ὅτι ἡ ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν προσανατολισμῶν καὶ προβληματισμῶν θὰ μπορούσε νὰ ἐπενεργήσῃ γόνιμα καὶ στὸ πεδίο συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου. Ἡ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ δοκιμὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς σύνθεσης ἑνὸς ἱστορικοῦ ἀφηγήματος, μὲ σπονδύλους αὐθεντικὰ κείμενα τοῦ παρελθόντος καὶ καθοδηγητικὸ αἶτημα τὴν ἀνίχνευση μερικῶν πτυχῶν τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Κύπρου κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα. Ἀπὸ τὶς ποικίλες πτυχές τῆς σημασίας τῶν μαρτυριῶν ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ θὰ ἤθελα, προλογικά, νὰ ὑποδείξω μόνο μία. Πρόκειται γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς ἐνότητας τοῦ κυπριακοῦ χώρου ἡ ὁποία ἀναδύεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα. Ἡ ἐνότητα αὕτῃ ἡ ὁποία στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας καθορίζεται ἀπὸ τὰ ἐθνολογικὰ χαρακτηριστικά, τὶς οἰκονομικὲς λειτουργίες καὶ τὰ κοινωνικὰ γνωρίσματα τοῦ νησιωτικοῦ χώρου τῆς Κύπρου, ἀποτυ-

πώνεται στα τοπωνύμια και την έντυπωσιακή τους συνέχεια μέσα στον χρόνο. Τα όνόματα των ίδιων χωριών, που μνημονεύονται στα έγγραφα της παρούσας συλλογής, αποτυπώνονται σε χάρτες και φορολογικές καταγραφές της βενετοκρατίας, για να παραδοθούν αναλλοίωτα στις πρώτες επιστημονικές χαρτογραφήσεις της Κύπρου από το 1885 και έξης. Αυτή η ιστορική ένότητα, η οποία καταγράφεται στην τοπωνυμική συνέχεια που διακρίνει τον κυπριακό χώρο, διασπάστηκε βίαια το 1974. Συναντώντας στα έγγραφα του δέκατου όγδοου αιώνα τα όνόματα των χωριών της Μεσαορίας, δεν μπορεί κανείς παρά να αναλογιστεί το τραγικό μέλλον που τους έπεφύλασσε το ιστορικό πεπρωμένο.

Η μελέτη δημοσιεύθηκε αρχικά στον τριακοστό ένατο τόμο του περιοδικού *Έλληνικά* (Θεσσαλονίκη 1988). Αναδημοσιεύεται στο παρόν τεύχος φωτομηχανικά με την προσθήκη του γλωσσαρίου, του εύρετηρίου, των χαρτών και της ένδεικτικής εικονογράφησης. Ευχαριστίες οφείλονται στον καθηγητή Νικόλαο Κονομή, διευθυντή του περιοδικού *Έλληνικά*, και τον καθηγητή Ιωάννη Κολιόπουλο για τη φροντίδα της αρχικής δημοσίευσης και στον κύριο Παναγιώτη Μαλλή, διευθυντή του Έκπαιδευτικού και Πολιτιστικού Κέντρου της Λαϊκής Τράπεζας Κύπρου, για την πρωτοβουλία και επιμέλεια της ανατύπωσης. Ευχαριστώ ακόμη θερμά την Πολιτιστική Έπιτροπή της Λαϊκής Τράπεζας για την απόφασή της να εντάξει την επανέκδοση της μελέτης μου στα δημοσιεύματά της και τον έγκριτο γλωσσολόγο κύριο Μενέλαο Χριστοδούλου για την προθυμία του να συντάξει το γλωσσάριο και το εύρετήριο των κυρίων ονομάτων.

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ

Ἡ παρουσίαση τῆς συλλογῆς τῶν δώδεκα ἐγγράφων ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Λάρνακας¹ ἀποβλέπει σὲ δύο ἐρευνητικὰ ζητούμενα. Πρῶτο, ἐπιδίωξη τῆς ἐκδόσης εἶναι νὰ εἰκονογραφήσει τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴν Κύπρο κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Ἡ συμβολὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ τεκμήρια ποὺ παρουσιάζονται στὴ συνέχεια, σὲ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ «ἱστορία τῆς καθημερινότητος», ὑπῆρξε τὸ πρωταρχικὸ κριτήριό τῆς ἐπιλογῆς καὶ τοῦ σχολιασμοῦ τῶν δώδεκα ἐγγράφων. Ἐτσι στίς ἐπόμενες σελίδες ἐπιχειρεῖται, μὲ τὴν ἀναπόφευκτη ἀποσπασματικότητα ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἴδιες οἱ πηγές ἀκόμη καὶ

1. Archivio di Stato di Venezia (= A.S.V.), *Lettere dei Consoli, Consolato Veneto in Cipro, b. 20: Atti e Lettere Greche 1703-1797*. Τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐκδίδονται στὴ συνέχεια ἀντιστοιχοῦν στὴν ἐσωτερικὴ ἀρίθμηση τοῦ ὕλικοῦ τοῦ φακέλου σύμφωνα μὲ τὸν ἀκόλουθο πίνακα:

Ἔγγραφο	Α΄	(30 Ἀπριλίου 1737)	=	no	4
»	Β΄	(11 Δεκεμβρίου 1743)	=	no	23
»	Γ΄	(23 Δεκεμβρίου 1743)	=	no	24
»	Δ΄	(5 Νοεμβρίου 1749)	=	no	71
»	Ε΄	(12/23 Ὀκτωβρ. 1750)	=	no	78
»	ΣΤ΄	(20 Φεβρουαρίου 1751)	=	no	79
»	Ζ΄	(17 Φεβρουαρίου 1752)	=	no	86
»	Η΄	(20 Μαρτίου 1764)	=	no	118
»	Θ΄	(18 Σεπτεμβρίου 1780)	=	no	135
»	Ι΄	(19 Μαΐου 1789)	=	no	151
»	ΙΑ΄	(12 Δεκεμβρίου 1791)	=	no	166
»	ΙΒ΄	(30 Μαρτίου 1795)	=	no	202

Ἡ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, ὅπου εἶχα τὴν τύχη νὰ φιλοξενηθῶ κατὰ καιροὺς στὴν περίοδο 1976-1986. Τὰ ἔγγραφα ἐκδίδονται διπλωματικά. Ὅπου στὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἢ στὸ πτυσσόμενο ἥμισυ τοῦ φύλλου τῆς ἐπιστολῆς ἀναγράφεται τὸ ὄνομα καὶ ὁ τόπος διαμονῆς τοῦ παραλήπτη, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ προτάσσεται τοῦ κυρίως κειμένου ποὺ ἐμφανίζεται στὸ recto τοῦ ἐγγράφου. Ἐπιτάσσονται τὰ ὀπισθόγραφα περιληπτικὰ σημειώματα τοῦ περιεχομένου τῶν ἐγγράφων (*attergati*) ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου.

Γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴν προπαρασκευὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας εὐχαριστῶ τοὺς συναδέλφους Δημήτρη Γιαλαμᾶ, Γιώργο Διονυσίου καὶ Ἀντώνη Πάρδο, καὶ ὅπως πάντα τὴ Μαίρη Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου.

τῆς πρόσφατης ἱστορίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἐμπειρία ποὺ συνιστᾷ τὸν βαθύτερο ρυθμὸ τῆς ροῆς τῆς ἱστορίας, κάτω ἀπὸ τὶς κορυφώσεις τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν γεγονότων ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κάτω ἀπὸ τὴν παγερὴ σιωπὴ τῶν ποσοτικῶν σειρῶν καὶ τῶν ἀπρόσωπων μεγεθῶν. Αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο περιεχόμενο ποὺ διαφεύγει τόσο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία, ἀπρκαλύπτεται μὲ τὰ ὀνόματα, τὸ ἰδίωμα καὶ τοὺς τρόπους ἔκφρασης, τὴν παραγωγὴ, τὶς δοσοληψίες, τὰ δῶρα, τὴ διάχυτὴ θρησκευτικότητα ποὺ διεισδύει σ' ὅλες τὶς πτυχές τῆς ζωῆς καὶ καθορίζει τὴ στάση ἀπέναντι στὸ θάνατο. Αὐτὲς οἱ καθημερινὲς φροντίδες ἀποτελοῦν τὸ ὑπόστρωμα τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων, ποὺ εἶναι σχέσεις ἀδήριτης ἐκμετάλλευσης καὶ στυγνῆς καταπίεσης. Τὰ ἔγγραφα ἀποκαλύπτουν μὲ ἀμεσότητα τὶς καθημερινὲς ἐκδηλώσεις τῶν καταναγκασμῶν αὐτῶν καὶ δείχνουν τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους βιώνονταν ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς παραγωγοὺς τοῦ βαμβακιοῦ καὶ τοῦ κρασιοῦ, τοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς ταβερνιάρηδες στὶς καθημερινὲς τοὺς δοσοληψίες μὲ τὶς διάφορες ἀρχές. Ἐτσι ἡ ἱστορία ἀνακτᾷ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ἀνώνυμο ἀνθρώπινὸ τῆς πληθυσμὸ ποὺ ἐμφανίζεται διστακτικὰ στὸ προσκήνιο, πάντα σὲ στάση σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς ἀπέναντι στοὺς ἐπώνυμους πρωταγωνιστὲς καὶ τοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας: τοὺς Ὀθωμανοὺς κυβερνητικοὺς ἀξιωματοῦχους, τὸν τυραννικὸ μουχασίλη καὶ τὸν ζαπίτη, τὸν ἀρχιεπίσκοπο, τὸν μητροπολίτη, τὸν δραγομάνο, τοὺς ξένους προξένους.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἱστορίας, ἀνώνυμοι καὶ ἐπώνυμοι, καὶ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων ποὺ διαμορφώνονται μεταξὺ τους ἔχουν ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς τοὺς θεσμοὺς γύρω στοὺς ὁποίους ὀργανώνεται ἡ κοινωνία: τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, τὴν ἐκκλησία, τοὺς φορολογικοὺς μηχανισμούς, τὶς μονές, τὰ προξενεῖα τῶν ξένων δυνάμεων. Σταδιακὰ στὸν φθίνοντα δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἐμφανίζονται στὴ σκιά τῶν δημόσιων θεσμῶν καὶ ἄλλοι, ἀποκλειστικὰ ἰδιωτικοί: ἐμπορικὲς «συντροφίες» καὶ «νεγότσια» καὶ μαζὶ μ' αὐτὰ ἐκδηλώνονται καὶ οἱ ἀντίστοιχες νέες ἀξίες: ἡ τιμὴ, ἡ ἀξιοπιστία καὶ ἡ φερεγγυότητα τοῦ ἐμπόρου. Ἐτσι ὁδηγούμαστε ἐπαγωγικὰ πρὸς μιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου («ἐκ τῶν κάτω») ποὺ μᾶς προσφέρει μὲ ἀπτό καὶ ἐμπειρικὸ τρόπο φευγαλέες ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὲς ματιές στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας ἐνὸς κρίσιμου αἰῶνα. Τὰ νέα προσωπογραφικὰ καὶ ἐθνολογικὰ δεδομένα, τὰ τεκμήρια τῆς καθημερινῆς γλώσσας, οἱ ἐκδηλώσεις τῆς εὐσέβειας, οἱ μαρτυρίες τοῦ πολιτικοῦ καταναγκασμοῦ καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγιστεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἀνώνυμων ἀνθρώπινων συντελεστῶν τῆς καθημερινότητας.

Τὸ δεῦτερο ζητούμενο τῆς ἔρευνας ὑπῆρξε στενότερα ἱστοριογραφικό, σὲ σχέση μὲ τὴν «ἱστορία τῆς ἱστορίας». Ἡ αὐθεντικότερη καὶ πάντως ἡ γοητευτικότερη εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας τῆς Κύπρου τὸν 18ο αἰῶνα ποὺ

διαθέτουμε εἶναι ἐκεῖνη μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν *Ἱστορία* τοῦ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός². Κίνητρο τῶν ἀναζητήσεων τῆς παρούσας ἔρευνας καὶ κριτήριο τῶν ἐπιλογῶν ποὺ ὁδήγησαν στὴν συγκρότηση τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος ὑπῆρξε ἡ συναγωγή ἀρχειακῶν τεκμηρίων ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ πλαισιώσουν τὴν ἱστοριογραφικὴ μαρτυρία τοῦ Κυπριανοῦ. Ἡ πλαισίωση αὐτὴ εἶχε τὴν ἔννοια τῆς εἰκονογράφησης, τῆς διασταύρωσης καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐντυπώσεων ποὺ ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὸν Κυπριανὸ ὥστε νὰ ἐπιβεβαιωθεί μὲ ἀρχειακὰ τεκμήρια ἡ λόγια ἱστοριογραφικὴ μαρτυρία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου* τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τοῦ «Κουριοκουρινέου» ἀποτελεῖ καὶ τὸ κυριότερο στοιχεῖο τοῦ σχολιασμοῦ τῶν ἐγγράφων. Ὁ διάλογος αὐτὸς τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου μὲ τὰ ἀρχειακὰ τεκμήρια δὲν μᾶς προσφέρει ἀπλῶς τὴ διασταύρωση καὶ σύγκλιση τῶν μαρτυριῶν ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ συγχρόνως μᾶς παρέχει ἐνδείξεις γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ἴδιου τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ του περιβάλλον, μὲ ὅσα στοιχεῖα προσκομίζει γιὰ τοὺς συνδρομητὲς τῆς ἔκδοσης. Πράγματι ἡ ἀνάγνωση τῶν τεκμηρίων τοῦ τελευταίου μέρους τῆς συναγωγῆς δημιουργεῖ ἔντονη τὴν ἐντύπωση ὅτι βρισκόμαστε ἤδη στὸν κόσμον ποὺ παρήγαγε τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ. Οἱ συνδρομητὲς καὶ οἱ ἀναγνώστες του, τὸ κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος τῆς Κύπρου ποὺ τὸν ἐνέπνευσε γιὰ νὰ γράψει μὲ τόση ἀγάπη τὴν ἱστορία «τῆς περιφύμου Νήσου Πατρίδος»³ του, ἀποκτοῦν πραγματικὰ ἱστορικὴ ὑπόσταση χάρις στὴ μαρτυρία τῶν ἐγγράφων τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Γιὰ νὰ δανεισθῶ μιὰ εὐστοχη πρόσφατη διατύπωση, χάρις στὸ διάλογο τῆς ἱστοριογραφικῆς πηγῆς μὲ τὰ ἀρχειακὰ τεκμήρια φτάνουμε σὲ μιὰ «ἐρμηνευτικὴ συνάντηση μὲ τὸ παρελθόν»⁴ ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντικρίσουμε τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπό του.

ΟΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Α'

(30 Ἀπριλίου 1737)

*Εκλαπρότατε, ευγενεστατε και ακριβέ μου ἀφέντη
Ἰλουστρισμο signor signor Τζουβάνη, χαιρην πανική.*

Την εκλαπροτή σου ακριβὰ καὶ αμετρα χαιρετό καί φιλό το χερή σας

2. Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788, σ. 300-332 καὶ ἰδίως σ. 363-369.

3. *Αὐτόθι*, σ. ε'.

4. Βασίλης Καραποστόλης, *Ἰδέες καὶ πρόσωπα, Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 7 (Δεκέμβριος 1987) 205.

- δεομενος Κυρίω το Θεῷ διά την υγιά σας με παν αγαθόν σην τους ποθής.
- 5 Τες 18 του παρόντος ελαβα το τημιον της γραμμαν και μεγάλα εχαρικά περι της υγιά σας, ο αγιος Θεος να σας την μαντενίρυν παντοτες. Ακομι ελαβα και ταλαρα σας που τα επαρακάλουν δια γραμματος δια να μου στυλν και περύ ευχαριστό τη αφεντια σου. Ἡ ετήα που δεν της ηστυλα τα βαμπάκ[ια] εος την οραν, ηνι οπου εχο τον βαπακάν και βγάλυ και ελπιζα πως συμερο να
- 10 σακιάσο και να της ηστυλο 4 σακκιά απο μιας βολάς, μα τα νερά και η σινεφγές εποδισαν και δεν τό ετελιοσεν, μα ελπίζο την ερχομένιν Τριτην, το πολλίν εος την Τετράδην, σακιαζομεν και στελλο της τα της ορας. Ος καθώς σακιασόμεν αρχυνά να βγαλη και το ετερον σακήν και οδαν οραν το βγαλυ στελλο και εκίνον διά τελος. Μενο δουλος της και ης το ηνπορό
- 15 οριζε, ος και προγην. Από χορίον Πυλα τη εσχάτη Απριλλιου 1737. Στελλο ενα δαμαλούδιν και 4 πιζουνουδιά και ατζεδάρε τα. Δουλος της αφεντιας σου Παλτεζάρης Ατζουλης.

B'

(11 Δεκεμβρίου 1743)

- Τῷ ἐνδοξοτάτῳ μοι αὐθέντῃ,
σιόρ Τζουβάνη Γαρμουγλιέση
ὕγιῳς καὶ ἐντίμῳς ἀχθεΐη:
εἰς Λάρνακα
- 5 † Τιμιώτατε καὶ εὐγενικώτατέ μοι αὐθέντα, σιόρ Τζουβάνη Γαρμουγλιέσι, χαίρης καὶ υἱάινε, μετα παντῶς τοῦ οἴκου σου. Καὶ ἀναφέρω σοι, ὅτι ἔρχεστε ὁ Τζημπριάς αὐτοῦ καὶ να τοῦ δόκις ἔξι χάσαις τοῦ παμπακιοῦ νὰ μου φέρη καὶ να τοῦ δόκις καὶ πενήντα γρόσια να μου φέρη. Καὶ δια τὴν πλερομὴν καμίαν ἔννιαν μὴν ἔχης. Καὶ ἡλπίζο εἰς τὸν Θεόν, πῶς να πλεροθῇς να
- 10 εὐχαριστιθῇς καὶ παράνω. Καὶ ἐτούτον ὅλον εἶνε αὐθέντα μου, πῶς συμὰ τῆς ἐνδοξότης σου ἰσως να εὐγάλο καὶ ἐγὼ ὁ πτωχός, κἂν τὰ ἔξοδα τοὺς παμπακάδες. Καὶ να πεύτο καὶ να σικόνωμαι, καὶ να σοῦ συγχωρὸ ἡμέραν καὶ νύκτα. Καὶ ἀπεδῶ ἕως ὀκτῶ ἢ δέκα ἡμέραις, ἂν ὀρίξης, στήλε τὸ ἀμάξιν να ἔλθῃ να φορτόσι. Ταῦτα καὶ ἔβρωσο.
- 15 1743, Δεκεμβρίῳ 11 ἀπὸ Ἀμόχωστον:
Νικολὸς Μουκκελλέφης καὶ σὸς δούλος πάντοτε.

[Υ.Γ.]

Καὶ ἰδοὺ ὁποῦ ἔρχοντε καὶ οἱ μιζαντζήδες ἐδὼ καὶ οἷτι εὖρης εὐλογον, γράψε μου να τοὺς ἀποκριθῶ ἢ στήλε μου γράμα να τοὺς το δείξω. Ὡς καθὼς ὀρίσης, ἔτζη μου γράψε να κάμο.

Γ'

(23 Δεκεμβρίου 1743)

Τῷ σιῶρ Τζουβάνη Γαρμουγλήσι, υγιῶς καὶ ἐντίμῳς.
Εἰς Λάρνακα.

† Ἐνδοξοτατε καὶ χρυσιμώτατέ μοι αὐθέντα, σιῶρ Τζουβάνη Γαρμουγλήσι
χαίρης καὶ ἡγίαينه. Καὶ ἀναφέρω σοι, ὅτι ἔλαβα τὰ ἥκοσι γρόσια, ἀπο τον
5 ἀμαξάρην καὶ ἀν εἶνε ὁ ὀρισμός σου να μου στήλης καὶ τώρα με τὸν
Νικόλαν τὸν κκυρατζήν, ἄλλα 80 γρόσια, να γένουν ὁλότες ἐκατόν, διότι
ἐπῆρα τριακόσιαις λύτραις κοκκόνιν, να το πλερόσω, και να δουλευθῶ καὶ
τα ἐπίλοιπα εἰς ἄλλην μου ἀνάγκην. Καὶ ἐρχοντος τὸ ἀμάξιν ἀπεκεῖ ἐδῶ, να
βάλης πάνω καὶ τὸ σεντούκιν τὸν πετραγκούρων. Καὶ ἤκουσα πῶς ἔχισ καὶ
10 μαχαίρια καλὰ καὶ να μου στήλης ἔξι, με τὸν παχάν τους. Καὶ λάβε δύο
λαγούς καὶ δύο παπύρες καὶ ἓνα περδίκιν καὶ σαράντα λεμονόκυτρος.
Ταῦτα καὶ ἡγίαينه. 1743, Δεκεμβρίῳ 23 ἀπο Ἀμόχωστον.
Νικολὸς Μουκκελλέφης καὶ σὸς δούλος.

[Attergato]

1743 a di 23 Dicembre. Famagosta.

Da Nicolò Muchielefti di 3 gennaio 1744 e risposto subito con haverli
mandato grossi [?] 30 e una mazza coltelli numero 16.

Τὰ τρία πρῶτα ἔγγραφα (Α', Β' καὶ Γ'), ἀναφέρονται σὲ συναλλαγὰς τοῦ
Giovanni Garmoliesi, προξένου τῆς Ραγούζας στὴ Λάρνακα. Μνεῖες τοῦ Garmoliesi
ἐντόπισα στὰ βενετικὰ ἀρχεῖα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1719-1765⁵. Τὰ ἔγγραφα τοῦ
ἀρχεῖου τοῦ προξενείου τῆς Ραγούζας, ποὺ περιῆλθε στὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ

5. Ἡ πρώτη μνεῖα τοῦ Giovanni Garmoliesi ὡς προξένου «τῆς περιφανοῦς νατζιοῦς
'Αραγοζέων» στὴν Κύπρο ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τοῦ Ἰουνίου 1719 στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται
ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Μονῶν Κύκκου καὶ Ἀγίου Ἰωάννη Θεολόγου Πίπη, ἐπιφορτισμένος νὰ
παραλάβει ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας τῆς Βενετίας τὸ κληροδότημα
τοῦ Τζῶρτζη Βραχίμη († 1676) πρὸς τίς Μονές. Βλ. Ἀγ. Τσελίκα, Ἐπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ
ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα 1578-1771, *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 258-259, 265-266, 267-268.
Ἡ ὑπαρξὴ προξενείου τῆς Ραγούζας στὴ Λάρνακα μαζὶ με ἐκεῖνα τῆς Βρετανίας, τῆς Γαλλίας,
τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Βενετίας μνημονεύεται ἀπὸ τὸν περιηγητὴ Alexander Drummond τὸ
1745. Βλ. Drummond, *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece and several
parts of Asia*, Λονδίνο 1754, σ. 170. Σχετικὰ μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ προξενείου τῆς Ραγούζας
βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 647, 5 Σεπτεμβρίου 1744 ποὺ διαβιβάζει ἐκθεση τοῦ
ἴδιου τοῦ Garmoliesi, ἡμερομηνίας 28 Αὐγούστου 1744. Μνεῖες τοῦ Garmoliesi ἀπαντῶνται σὲ
ἔγγραφα τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχεῖου τῆς Βενετίας μέχρι τοῦ ἔτους 1765. Βλ. A.S.V., Cinque Savii
alla Mercanzia, b. 648, 6 Αὐγούστου 1765. Τὸ προξενεῖο τῆς Ραγούζας ἄλλωστε μαρτυρεῖται νὰ
λειτουργεῖ στὴ Λάρνακα ἕως τὸ 1810, δέκα τρία χρόνια ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ λειτουργεῖ τὸ
προξενεῖο τῆς Βενετίας τὸ 1797. Τελευταῖος πρόξενος τῆς Ραγούζας ἀναφέρεται ὁ Giacomo

προξενείου, ἀποκαλύπτουν τὴν μεγάλης κλίμακας ἐμπλοκὴ τοῦ Ραγούζαιου προξένου στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Κύπρου τὸ πρῶτο ἡμῖσι τοῦ 18ου αἰώνα. Στὶς οἰκονομικὲς συναλλαγὰς τοῦ Garmoliesi ἀναφέρονται καὶ τὰ ἔγγραφα Δ', Ε' καὶ Στ' ποὺ παρουσιάζονται στὴ συνέχεια. Ὁ Garmoliesi ἀποτελοῦσε σημαντικὸ πρόσωπο ὃχι μόνο στὴν οἰκονομική, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Κύπρου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Τὰ τεκμήρια τῶν δραστηριοτήτων του αὐτῶν εἶναι πολλαπλὰ στὸ ἀρχεῖο τῆς Βενετίας καὶ ἡ μελέτη τους μπορεῖ νὰ συμπληρώσει τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ ἄγνωστο αὐτὸ πρόσωπο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας τοῦ 18ου αἰώνα. Μέρος τῶν στοιχείων αὐτῶν ἔχουν ἤδη γίνεи ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας στὴ βιογραφία τοῦ δραγομάνου τῆς Κύπρου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου, ποὺ ἐλπίζω νὰ δημοσιεύσω ἐν καιρῷ (βλ. καὶ σχόλια τοῦ ἐγγράφου Ε' στὴ συνέχεια).

Ἐπειδὴ γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ ἐπισημαίνεται ἡ σημασία τῆς παρουσίας τοῦ Garmoliesi στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἱστορία τῆς Κύπρου, θὰ ἦταν ἴσως σκόπιμο νὰ σημειωθοῦν καὶ τὰ ἐξῆς σχετικὰ μὲ τὶς δραστηριότητές του. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀρχαιακῶν τεκμηρίων ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τῆς Βενετίας ἀναφέρονται σὲ δάνεια καὶ χρεωστούμενα ποσὰ στὸν Garmoliesi καθὼς καὶ σὲ προμήθειες γεωργικῶν προϊόντων. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προκύπτει ὅτι ὁ πρόξενος τῆς Ραγούζας βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο ἑνὸς ἐκτεταμένου δικτύου ἐμπορικῆς δραστηριότητος στὴν ὁποία συμμετέχουν τόσο Ἕλληνες Ὁρθόδοξοι ὅσο καὶ Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Κύπρου. Ἰδιαίτερα ἐκτεταμένες εἶναι οἱ συναλλαγὰς τοῦ Garmoliesi μὲ τὰ χωριὰ τῆς Μεσαριάς καὶ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμμοχώστου. Ὁ Νικολὸς Μουκκελέφης ποὺ ὑπογράφει τὶς ἐπιστολὰς Β' καὶ Γ', τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1743, φαίνεται πὼς ἦταν ἐμπορικὸς πράκτορας τοῦ Garmoliesi στὴν Ἀμμόχωστο. Ἡ Καλοψίδα, ἡ Βατυλὴ καὶ ἡ Κυθραία, σημαντικὰ χωριὰ καὶ κέντρα γεωργικῆς παραγωγῆς, ἀναφέρονται σὲ ἄλλα ἔγγραφα τῶν συναλλαγῶν τοῦ Garmoliesi. Στὸ πλαίσιο τῶν συναλλαγῶν αὐτῶν ὁ Garmoliesi προμηθεύει βιομηχανικὰ προϊόντα, ἰδίως ὑφάσματα καὶ εἶδη οἰκοσκευῆς, σὲ μεταπράτες τῆς ὑπαίθρου καὶ παίρνει γεωργικὰ προϊόντα, ἰδίως βαμβάκι, ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα εἶδη τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς Κύπρου τὸν 18ο αἰώνα⁶. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ βαμβάκι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ

Mattei. Βλ. Ε. Α. Λουῖζος, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου, *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν* IV (1970-1971) 242, ὅπου ἐπίσης ἐξηγεῖται ἡ παρουσία τοῦ ἀρχεῖου τοῦ προξενείου τῆς Ραγούζας στὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Λάρνακας. Γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία τῶν σχέσεων τῆς Ραγούζας μὲ τὴν Κύπρο ἕως τὴν ἔλευση τῶν Τούρκων βλ. Αἰκατερίνη Χ. Ἀριστείδου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Ραγούζας (1571-1815)*, Λευκωσία 1980. Βλ. ἐπίσης τῆς Ἰδίας, *Τὸ προξενεῖο τῆς Ραγούζας στὴν Κύπρο τὸν 18ο αἰώνα, Πρακτικὰ τοῦ Δευτέρου Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Γ', Λευκωσία 1987, σ. 47-52, ὅπου ἀναφέρεται ὡς ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Garmoliesi τὸ 1759 (σ. 51).

6. Γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν σημασία τοῦ βαμβακιοῦ στὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο τῆς

κυριότερα προϊόντα της 'Ανατολής που ενδιαφέρουν τη Βενετία αυτή την εποχή και η προμήθειά του συνιστά την αίχμη του ανταγωνισμού της με τη Ραγούζα στο εμπόριο της 'Ανατολής⁷.

Τὰ έγγραφα που εκδίδονται ἐδῶ παρουσιάζουν ὡς κείμενα τὸ εἰδικὸ ἐνδιαφέρον ὅτι ἀφενὸς μὲν τεκμηριώνουν τὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων ἐμπορικῆς συναλλαγῆς που προοιωνίζονται τὸν μελλοντικὸ κοινωνικὸ μετασχηματισμὸ τῆς κυπριακῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἀφετέρου ἀποτυπώνουν τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες καὶ νοοτροπίες, ὅπως αὐτὲς ἐκφράζονται στὶς στάσεις τῶν ἀλληλογράφων τοῦ Garmoliesi. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ προϊόντα ποὺ προορίζονται γιὰ κατανάλωση καὶ ὄχι μόνο γιὰ ἐμπορικὴ ἐκμετάλλευση, ὅπως αὐτὰ μνημονεύονται στὰ ἔγγραφα μὲ τὴ μορφή δώρων στὸν Garmoliesi. Οἱ πληροφορίες αὐτές, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἐγγράφων ποὺ σχολιάζονται στὴ συνέχεια, μᾶς μεταφέρουν στὸ κλίμα τῆς κυπριακῆς ζωῆς, ποὺ περιγράφει ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός⁸.

Δ'

(5 Νοεμβρίου 1749)

Μακάριος μητροπολίτης Κιτιέων ἐπιβεβαιοῖ:-

- † δια του παρόντος μου, ομολογῶ, καὶ φανερόν ἐγὼ ἡ Παγ(ου)λοῦ θηγάτηρ του ποτὲ Χατζὶ Νικολὸ ὡς ὅτι τὴν ταβέρναν οπουχα κληρονωμίσω ἀπο τον πατέρα μου μερίδιον εἰς τα ἴκοσι ἓνα το ἐποῦλιστα, του κουσούλου σιὸρ
- 5 Τζουβάνι Χαρμολλιεζι δια γρόσια 23 καὶ δια το βέβειων της αλιθῆας ἔδοσα το παρόν μου εἰς ἀσφάλιαν ἐμπροσθεν των ἀξιοποιστων μαρτύρων καὶ ἐδοθη εἰς χίρας της αὐτοῦ τιμιώτητως, ἀψμθ Νοεβρίω ε' 1749.

† ἐγὼ ἡ Παγουλοῦ βεβεόνο τα ἀνοθεν

- Φιλόθεος ἀρχιμανδρήτης μάρτης
- 10 † Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος μάρτυς

Χατζιλογιζῆς Παυλὴ
μαρτης
Νηκολὸς Τουμαζῆ
μάρτης

Κύπρου τὸν 18ο αἰῶνα βλ. τὴ σύγχρονη μαρτυρία τοῦ G. Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, μετὰφρ. C. D. Cobham, Λονδίνο 1909, σ. 111-113, ὅπως ἐπίσης καὶ Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks*, Ὁξφόρδη 1921, σ. 91.

7. Τὸ βαμβάκι καὶ τὸ κερί εἶναι τὰ κύρια προϊόντα ποὺ εἰσάγει ἡ Βενετία ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐκτενεῖς μαρτυρίες τοῦ ἀρχείου τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Σμύρνης. Βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 749 (1680-1774) καὶ ἰδίως b. 750 (1775-1797), πολλαπλά.

8. Βλ. Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 363-369.

Κοσμᾶς Πολλύδωρου
μάρτις
Χασάνις τελλάλις
μαρτις

Ζαχαρίας Γαβριγύλη
μάρτις
Γερόλιμος Μαρκαντωνί
παρον μαρτης

Αντριάς Χακιπιερι
παρὸν μαρτις

[Attergato]

1749 adi 16/5 novembre

Scrittura fattami dalla Signora Paulù figlia di Catzi Nicolo per la vendita fattami della sua portione, cioè della ventesima parte della taverna osia casa contigua per la quale l'ho esborsato sino dalli 27 settembre passato grossi [?] 23

Τὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τεκμήριο μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς τῶν οἰκονομικῶν ὑποθέσεων τοῦ Garmoliesi, τῶν ἐπενδύσεών του σὲ ἀκίνητα. Ἡ Παγουλοῦ τοῦ Χατζῆ Νικολὸ ἀναφέρει ὅτι τοῦ πούλησε τὸ ἓνα εἰκοστὸ μιᾶς ταβέρνας ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα της. Τὸ ἔγγραφο ἐκδίδεται γιὰ τὸ προσωπογραφικὸ ἰδίως ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει: στὴ σύνταξή του ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενα μέρη, τὸν Garmoliesi καὶ τὴν Παγουλοῦ, συμμετέχουν ἔγκριτοι κληρικοί, ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος (1737-1776)⁹ καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος καθὼς καὶ ἄλλοι πολῖτες τῆς Λάρνακας, ἄγνωστοι ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία καὶ ἐνὸς Μουσουλμάνου μεταξὺ τῶν μαρτύρων τοῦ ἐγγράφου ποὺ συντάσσει ὁ μητροπολίτης Κιτίου. Ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα αὐτῆς τῆς σειρᾶς, ἡ ἀπὸ κοινοῦ συμμετοχὴ Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων καὶ Μουσουλμάνων σὲ ποικίλες συναλλαγές καὶ δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι συχνὴ καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τεκμήριο τῆς διαμόρφωσης, δύο αἰῶνες μετὰ τὴν Ὁθωμανικὴν κατάκτηση, μιᾶς ἐνιαίας ἐλληνόφωνης κυπριακῆς κοινω-
νίας¹⁰.

9. Ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἐκκλησιαστικές μορφές τῆς Κύπρου κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ του δράση περιλάμβανε τὴν ἀνακαίνιση ναῶν καὶ μονῶν ὅπως ὁ λαμπρὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Λαζάρου στὴ Λάρνακα. Σχετικὰ μὲ τὸν Ἅγιο Λάζαρο σημειώνει ὁ Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ*, σ. 351: «Ὁ Ναὸς αὐτοῦ μέγιστος μετεσκευάσθη καὶ ἐπιδιορθώθη εὐπρεπῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αἰοδύμου Γέροντος Μητροπολίτου Κιτιαίων Κυρίου Μακαρίου, περὶ τὸ 1750 ἔτος». Μὲ μέριμνα τοῦ Κιτίου Μακαρίου ἐπισκευάσθηκε τὸ 1740 καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου στὸ Μονάγρι τῆς Λεμεσοῦ, ὅπου σώζονται καὶ δύο προσωπογραφίες τοῦ ἀνακαινιστῆ μητροπολίτη. Βλ. Rupert Gunnis, *Historic Cyprus*, Λονδὶνο 1947, σ. 347 καὶ A. and J. Stylianou, *Two Donor-portraits and two Dedicatory Inscriptions concerning Bishop Macarios of Kition (1737-1776)*, *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 31 (1967) 65-74. «Σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Λογιωτάτου Μητροπολίτου Κιτιαίων κυρίου κυρίου Μακαρίου Κυπρίου» ἐπίσης ἐκδόθηκε ἡ *Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἑρμογένους τοῦ Θαυματουργοῦ*, Βενετία 1771. Γιὰ ἄλλα βιογραφικὰ στοιχεῖα βλ. Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, Ἀθήνα 1875, σ. 104-106.

10. Γιὰ εὐρύτερη διαπραγμάτευση τοῦ θέματος αὐτοῦ βλ. Paschalis M. Kitromilides, *From*

Ὁ Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος (1737-1776) προσφέρει τὸ ναὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου. Παράσταση στὸ τέμπλο τῆς ἐκκλησίας στὴ φερώνυμη μονὴ στὸ Μονάγρι.

Ε'

(12/23 'Οκτωβρίου 1750)

R°	Μαραθόβουνος παπάκιν ¹¹	καρταρόλια	2 - ρούπια 2 1/2
	Μουσουλίτα	»	1..... 3
	Παπα Λεόντιος που την Πυγήν		1 1/2
	Χριστοφής ποῦ την Λύσιν		1
5	Παπα Μάρκος όπου την Γίψου		1..... 1
	Λυγιάταις		1
	Ματθαῖος όπου τους Τρούλλους		1
	Καλοψίδα		5
	Λευκονικιάτες		1
10	Κνοδαρίτες		1..... 2
		καρταρόλια	16 καὶ 1/2
	καὶ εἰς ἄσπρα Χασάνης όπου τὸ Πρασιτὸν ἄσλάνια		329
	Φλουρῆς Πρασιτίτης		156
	Ἀντρέας Ἐξαρκούδιν Πρασιτίτης		96
15	Παπα Λάρκος		150
	Κοσταντῆς Πρασιτίτης		100
	Παπα Μάρκος Γίψου		60
		ἄσλάνια	891

- 20 Βάλλομεν καὶ τα σπιτία μάς αμάχι καὶ εἰ σιμβία μου Γκεφειλενα: 1750, Οχτοβριου 12 δια τὲς τρις χιλιαδες γροσια όπου χρεοστο το αρχόντι Γαρ μουγλιέζι κατα τιν ὁμολογίαν μου εὖς τα ερχομενα παπακία να του αποπλι-ροσο.

V° † ὁ Κύπρου Φιλόθεος βεβαιοῖ

Χρηστοφάκις ρήτορ, Πιερῆς Νικολάου
25 μάρτις μάρτυς

[Attergato]

1750, ottobre 12/23

Dihiaratione d'Antonio Zoia come pone la moglie per pieggia, casa et i crediti per pegno per il denaro dovutomi.

1750 Οκτωβρίου 12

αποδιζις που μου εδοσε ο κυρ Αντονιος Ζογια πως ινε Κεφιλενα η γαινεκα του και τω σπιτιν με τους χρεοφιλετες αμαχιν.

Coexistence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus, στη συλλογή *Cyprus Reviewed*, ἐπιμ. Μ. Attalides, Λευκωσία 1977, ιδίως σ. 36-41.

11. παπάκιν = βαμβάκι.

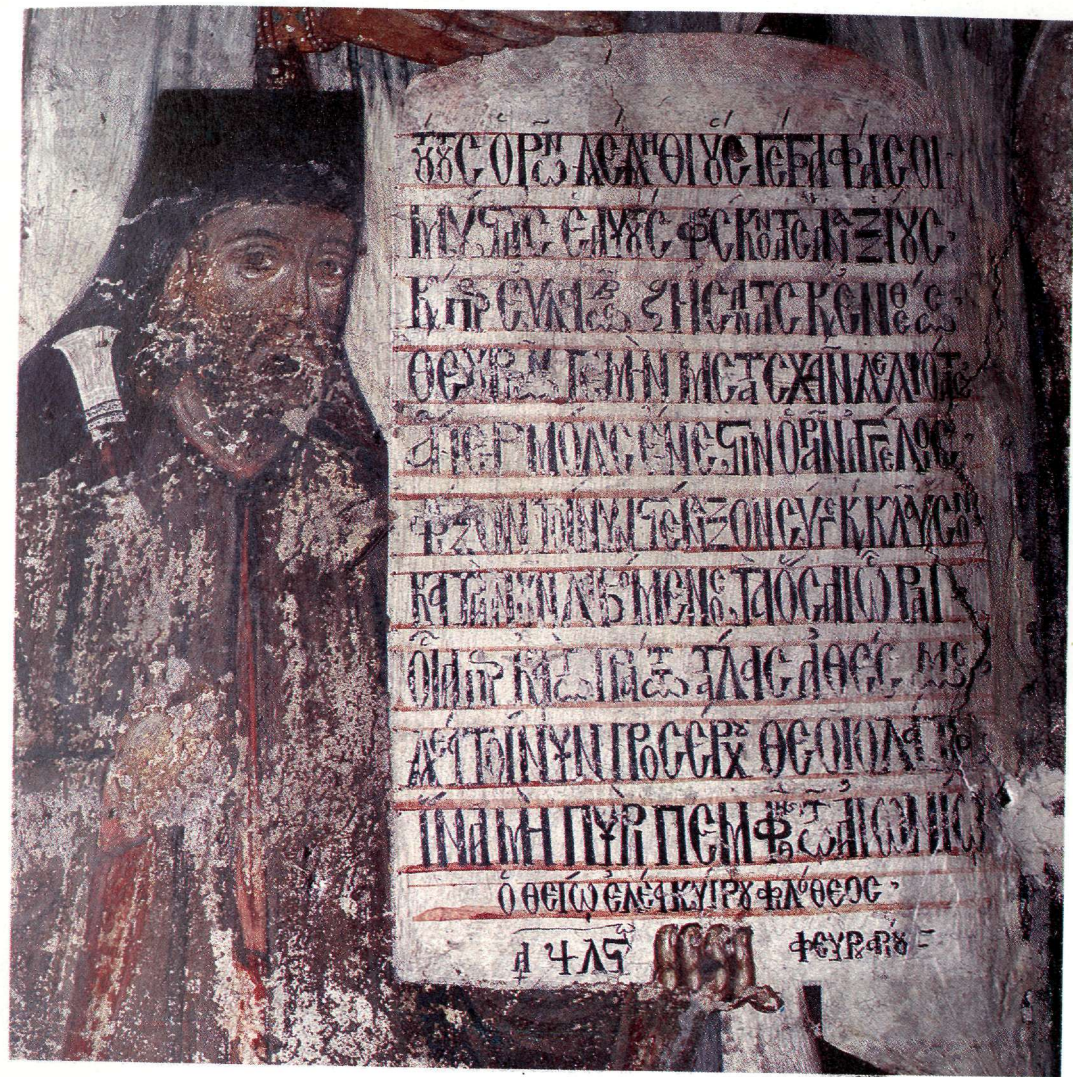
Τὸ αἰνιγματικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη μαρτυρία τῆς συλλογῆς ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ. Χρονολογημένο ἀκριβῶς στὰ μέσα τοῦ αἵωνα καταγράφει τὴν κρυστάλλωση μιᾶς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἀποκαλύπτοντας τὶς θεσμικὲς καὶ προσωπογραφικὲς τῆς διαστάσεις. Συγχρόνως τὸ ἔγγραφο προσφέρει στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ γεωγραφία, τὶς ἐθνολογικὲς σχέσεις καὶ τοὺς μηχανισμοὺς ἐκμετάλλευσης ποὺ λειτουργοῦσαν στὴν κυπριακὴ κοινωνία τῶν μέσων τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἵωνα.

Ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία τὸ ἔγγραφο εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ προσωπογραφικοὺς λόγους. Στὸ verso φέρει τὴν ἰδιόχειρη ὑπογραφή *Ὁ Κύπρου Φιλόθεος βεβαιοῖ* μὲ κιννάβαρη, σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαῖα προνόμια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. «Ἐπίσημος διὰ μάθησιν» σύμφωνα μὲ τὸν *Καيسάριο Δαπόντε*¹², ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλόθεος (1734-1759) ὑπῆρξε ἱεράρχης ἢ μακρὰ ἀρχιερατεία τοῦ ὁποῖου ἔχει συνδεθεῖ στὴν ἱστορία τῆς Κύπρου μὲ πρωτοβουλίες γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἀνόρθωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου τῆς νήσου¹³.

Ἡ παρουσία τῶν δύο μαρτύρων ποὺ συνυπογράφουν τὸ ἔγγραφο μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Φιλόθεο εἶναι ἐξίσου σημαντικὴ ἀπὸ προσωπογραφικὴ ἀποψη καὶ ἐπιπλέον ἐπιτρέπει τὴν ἐπακρίβωση τῆς χρονολογίας σύνταξης τοῦ ἐγγράφου. Ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς δύο μάρτυρες ποὺ ὑπογράφουν τὸ ἔγγραφο, ὁ *Πιερὴς Νικόλα*

12. *Καيسάριος Δαπόντες*, Ἱστορικὸς Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784), στὸ Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Βενετία 1872, σ. 99.

13. Πρβ. τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ, *Ἱστορία Χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 315: «ἀνὴρ ἐφωδιασμένος διὰ τῆς θεωρίας καὶ πράξεως ἄριστα, ζηλωτῆς παιδείας τῶν νέων ὧν, ἐστόλισε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν μετὰ σχολῶν Ἑλληνικῆς καὶ Μουσικῆς καὶ Διδασκάλων, φιλόπτωχος, ἀφιλάργυρος τὸν τρόπον, γενναῖος τὴν ψυχὴν, ἐσέμνυνε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ὄνομα, ἤγειρεν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν μεγαλοπρέπειαν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν πρὸ αὐτοῦ, καὶ τῇ εἰδήσει τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τάξεων, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ τὸ Ἱερατεῖον εὐπρέπησεν». Στὴ φροντίδα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου γιὰ τὰ γράμματα ἀναφέρεται καὶ ὁ Ρῶσος μοναχὸς Βασίλειος Μπάρσκυ, ποὺ τὸν ἐπισκέφθηκε λίγο μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ 1734. Βλ. Α. Στυλιανοῦ, *Αἱ περιηγήσεις τοῦ Ρώσου Μοναχοῦ Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρσκυ (...)* ἐν Κύπρῳ, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 21 (1957) 42. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου βλ. ἐπίσης Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, σ. 102-104, Ι. Χάκκεττ, μετάφρ. Χ. Παπαϊωάννου, *Ἱστορία τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1923, σ. 287-294, Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ', Cambridge 1952, σ. 345-348 καὶ Λοῖζος Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίᾳ*, Λευκωσία 1975, σ. 94-108. Εἰδικότερα γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου στὰ γράμματα βλ. Λ. Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 70-74, 130-131. Τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσης τοῦ Φιλοθέου μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐπιστολές του τῶν ἐτῶν 1734-1737 ποὺ δημοσιεύει καὶ σχολιάζει ὁ Κλήμης Καρναπᾶς, *Ἀνέκδοτα Κυπριακά Ἐγγραφα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος*, Ἀμμόχωστος 1904, σ. 15-27, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενά του ποὺ παραδόθηκαν σὲ κώδικες τοῦ 18ου αἵωνα. Βλ. σχετικὴ ἀναγραφὴ ἀπὸ τὸν Λ. Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 107-108.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Φιλόθεος (1734-1759).
 Τοιχογραφία στὸν Καθεδρικό ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στὴ Λευκωσία.

εἶναι ἄγνωστος. Ὁ πρῶτος ὅμως μάρτυρας, ὁ *Χριστοφάκης ρήτορ* εἶναι ἀσφαλῶς ὁ δραγομάνος τῆς Κύπρου Χριστοφάκης Κωνσταντίνου πού, μαζί με τόν Ἀρχιεπίσκοπο Φιλόθεο, εἶναι ἀναμφίβολα τὸ σημαντικότερο πρόσωπο στὴν Κυπριακὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς. Ἡ ὑπογραφή του στὸ ἔγγραφο ἀποκαλύπτει ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἀξίωμα τοῦ δραγομάνου στὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση τῆς Κύπρου, κατεῖχε καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ὀφφίκιο τοῦ ρήτορος. Ἡ ἀπονομὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀφφικίου εἶναι ἐνδεικτικὴ τόσο τῆς κοινωνικῆς θέσης τοῦ Χριστοφάκη, ὅσο καὶ τῆς ἀφοσίωσής του στὴν ἐκκλησία πού εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες¹⁴. Γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ προσωπικότητα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας, πού μέχρι τώρα μᾶς ἦταν γνωστὴ μόνο ἀπὸ μνεῖες τοῦ βίαιου θανάτου του τὸ Πάσχα τοῦ 1750¹⁵, οἱ ἀναδιφῆσεις στὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας ἔχουν ἀποδώσει σημαντικότερες μαρτυρίες, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συντίθεται τώρα ἡ βιογραφία του¹⁶. Ἡ ὑπογραφή τοῦ Χριστοφάκη στὸ ἔγγραφο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τοποθετήσουμε χρονολογικὰ τὴ σύνταξή του με *terminus ante quem* τῆς 15 Ἀπριλίου 1750, ἡμέρα τοῦ Πάσχα¹⁷ καὶ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοφάκη.

Τὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται στὴν παραγωγή τοῦ βαμβακιοῦ στὴν εὐφορὴ γεωργικὴ περιοχὴ τῆς Μεσαορίας, μεταξὺ τῆς Λευκωσίας καὶ τῆς Ἀμμοχώστου, μνημονεύοντας μιὰ ὁμάδα γνωστῶν χωριῶν τοῦ κυπριακοῦ κάμπου. Τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο πάντως δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συναχθεῖ με βεβαιότητα. Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα πού παρέχει τὸ ἔγγραφο θὰ μπορούσαν νὰ προταθοῦν δύο ἐρμηνεῖες. Ἡ πρώτη καὶ ἀπλούστερη ἐρμηνεία θὰ πρότεινε ὅτι τὸ ἔγγραφο ἀναφέρεται σὲ παραγγελίες βαμβακιοῦ καὶ καταγραφὴ χρεῶν στὸν Garmoliesi. Τὸ ἐμπόριο τοῦ βαμβακιοῦ καὶ ὁ δανεισμὸς χρημάτων ἀποτελοῦσαν τοὺς δύο ἄξονες τῶν ἐπιχειρηματικῶν του ἀσχολιῶν. Τὸ ἔγγραφο τοῦ 1750 ἐπιβεβαιώνει τὴ δραστηριότητα αὐτὴ καὶ τὴν ἐπισημοποιεῖ με τὴν ὑπογραφή τοῦ ἀρχιεπισκόπου,

14. Π.χ. ἡ ἀνακαίνιση καὶ εἰκονογράφηση τὸ 1745-1747 τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς Ἀρπερας. Βλ. David Talbot Rice, *The Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1937, Πίν. 16 ἔναντι σ. 114, καὶ A. and J. Stylianou, *The Historic Church of St. George of Arpera, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 36 (1972) 150-153, 159-161.

15. Βλ. Ἀρχμ. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 237 καὶ Κωνσταντίνος Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ὁ Διερμηνεὺς τῆς Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 52, σύμφωνα με τὴν ἐνθύμηση τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Οἰκονόμου Παλουριωτίσης Ἰωακείμ. Βλ. ἐπίσης Ἀντώνιος Ἰντιάνος, *Δραγομανία καὶ Δραγομάνοι στὴν Κύπρο, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 2 (1938) 153-155.

16. Γιὰ τὴν ἔρευνα πού ἀπέδωσε τὰ νέα τεκμήρια βλ. Μ. Ι. Μανούσκα, *Ἐκθεση Πεπραγμένων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας κατὰ τὸ ἔτος 1976, Θησαυρίσματα* 13 (1976) 333-334.

17. Βλ. Ματθαῖο Τζιγάλα, *Πασχάλιον ἀκόνιον μετὰ καινῆς καὶ συνοπτικῆς μεθόδου πρόχειρον τοῖς πᾶσι*, Βενετία 1691 [σ. 8].

ένδεχομένως ως έγγύηση στον Garmoliesi λόγω της μεγάλης κλίμακας των παραγγελιών και των όφειλών που καταγράφονται. Ίσως η ύπογραφή του αρχιεπισκόπου να συνδεόταν και με την παρουσία πολλών ιερέων των αγροτικών κοινοτήτων μεταξύ εκείνων που συναλλάσσονται με τον Garmoliesi.

Η δεύτερη έρμηνεία, προς την οποία αποκλίνουμε, είναι πιο σύνθετη και θα έβλεπε το έγγραφο ως φορολογικό τεκμήριο. Σύμφωνα με την έρμηνεία αυτή το περιεχόμενο του εγγράφου αποκαλύπτει την κατανομή φορολογικών επιβαρύνσεων στα αναφερόμενα χωριά της Μεσαριάς. Η κατανομή διακρίνει τους φορολογούμενους σε δύο ομάδες, από τις οποίες ή μία φορολογείται σε είδος (βαμβάκι) και ή άλλη σε χρήμα. Υπέρ της έρμηνείας αυτής συνηγορεί και το μέτρο βάρους που φαίνεται ότι χρησιμοποιείται για την κατανομή των όφειλών σε βαμβάκι, που αν αποκρυπτογραφήθηκαν όρθα οι συντομογραφίες του εγγράφου είναι το βενετικό καρταρόλι (= 24-25 οκάδες) και οι υποδιαίρέσεις του σε ρούπια (= 3-4 οκάδες το ρούπι) που ήταν το επίσημο μέτρο βάρους για τη φορολογία σε είδος. Το καρταρόλι ως μέτρο φορολογίας σε είδος βρισκόταν το δέκατο όγδοο αιώνα σε χρήση στη Ρόδο, την Έπτανησο και γενικότερα σε περιοχές που είχαν γνωρίσει βενετική κατοχή¹⁸. Η γειτνίαση της Ρόδου κάνει εύλογη την υπόθεση ότι το ίδιο μέτρο βρισκόταν σε χρήση και στην Κύπρο.

Η κατανομή, ή εισπραξη και απόδοση της φορολογίας στην Όθωμανική έξουσία αποτελούσε μία από τις κυριότερες αρμοδιότητες της έθναρχικής αποστολής της Όρθόδοξης εκκλησίας στο Όθωμανικό κράτος. Με το έγγραφο αυτό του 1750, που αποτελεί το πρώτο τεκμήριο φορολογικής του δραστηριότητας που έρχεται στο φως, ο αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος εμφανίζεται να άσκει την παραδοσιακή αυτή αρμοδιότητα της έθναρχούσας εκκλησίας στη διοίκηση του συλλογικού βίου των υποδούλων. Έτσι το όριο των γνώσεών μας για τις φορολογικές δραστηριότητες της Έκκλησίας της Κύπρου μετατίθεται κατά αρκετά χρόνια προς τα άνω, αφού οι μέχρι τώρα έρευνες είχαν έντοπισει σχετικά τεκμήρια μόνο από την εποχή του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1768-1810) και συγκεκριμένα από το έτος 1776 και έξης¹⁹.

18. Πληροφορίες της συναδέλφου Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, την οποία εύχαριστώ θερμά για την πρόθυμη συνδρομή της.

19. Οι φορολογικές αρμοδιότητες της Έκκλησίας της Κύπρου μαρτυρούνται κατ' έπανάληψη σ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Μνείες της δραστηριότητας αυτής της Έκκλησίας υπάρχουν για τα έτη 1596 και 1638 ενώ ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, σ 315 αναφέρει ότι με την ανάρρησή του στο θρόνο της Κύπρου ο Αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος τι 1734 «πρώτην φροντίδα επελάβετο να έλευθερώση την Πατρίδα των δυσάπαντήτων δοσιμάτων, και των ακορέστων έξουσιαστών να άναστείλη την όρμήν». Επίσημα φορολογικά τεκμήρια όμως δεν είχαν μέχρι τώρα έντοπιστεί πριν το έτος 1776. Οι σχετικές διαπιστώσεις προκύπτουν από την ανάδιφηση των κωδίκων της Αρχιεπισκοπής Κύπρου από τον Γεώργι

Ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν χωριῶν ποὺ ἐμφανίζονται νὰ φορολογοῦνται σὲ εἶδος πέντε χωριά (Μαραθόβουνος, Μουσουλίτα, Καλοψίδα, Λευκόνοικο, Κνώδαρα) φορολογοῦνται συλλογικὰ ἐνῶ σὲ ἄλλα χωριά (Πηγγὴ, Λύση, Γύψου, Τρούλλοι) ἡ φορολογικὴ ἐπιβάρυνση προσγράφεται σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα. Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ πρόσωπα τὰ δύο εἶναι ἱερεῖς (*Παπᾶ Λεόντιος ποὺ τὴν Πηγγὴν καὶ Παπᾶ Μάρκος ὁποὺ τὴν Γύψου*) δηλώνει προφανῶς ὅτι στὸν ἱερέα ἢ σὲ ἄλλο πρόσωπο τοῦ χωριοῦ (*Χριστοφῆς ποὺ τὴν Λύσην, Ματθαῖος ὁποὺ τοὺς Τρούλλους*) ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἡ κατανομή, συλλογὴ καὶ ἀπόδοσις τῶν τοπικῶν φόρων σὲ βαμβάκι.

Στὴ δεύτερη ομάδα τῆς φορολογικῆς κατάστασης ἐμφανίζονται χρηματικὰ ποσὰ ποὺ κατανέμονται σὲ συγκεκριμένα πρόσωπα ἀπὸ τὸ χωριὸ Πρασιτιὸ τῆς Μεσαριᾶς. Ἐπιπλέον βλέπουμε ὅτι ὁ Παπᾶ Μάρκος τῆς Γύψου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φορολογικὴ ὀφειλὴ σὲ βαμβάκι ἐπιβαρύνεται καὶ μὲ χρηματικὸ ποσὸ 60 ἀσλαγιῶν. Τὸ πραγματικὰ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς δεύτερης κατανομῆς ὅμως εἶναι καὶ ἡ παρουσία ἐνὸς Μουσουλμάνου, τοῦ *Χασάνη ὁποὺ τὸ Πρασιτιόν*, μεταξὺ τῶν χωρικῶν ποὺ φορολογεῖ ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὸς μάλιστα ἐπιβαρύνεται μὲ ποσὸν ὑπερδιπλάσιο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους φορολογούμενους τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ διαφαίνεται ἡ κοινωνικὴ ἐνοποίηση τῶν ἐθνολογικῶν στοιχείων τῆς κυπριακῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτονται οἱ κοινωνικὲς βάσεις μελλοντικῶν ἐκρήξεων διαμαρτυρίας κατὰ τῆς φορολογικῆς δραστηριότητος τῆς Ἐκκλησίας, στὶς ὁποῖες πρωτοστατοῦν Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς κυπριακῆς ὑπαίθρου τὸ 1764²⁰ καὶ τὸ 1804²¹.

Μέχρις ἐδῶ ἡ μαρτυρία τοῦ φορολογικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου, σημαντικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα στὶς λεπτομέρειές της, βρίσκεται μέσα στὶς κανονικότητες τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς. Τὸ στοιχεῖο ποὺ ἀποκαλύπτει ἄλλα ἐπίπεδα μηχανισμῶν ἐκμετάλλευσης, ποὺ καθιστοῦσαν πολὺ πιὸ σύνθετη αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, ἀνακύπτει ἀπὸ τὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ ἐγγράφου ποὺ χρονολογεῖται στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1750. Ἡ ἡμερομηνία ἀκριβῶς αὐτὴ δημιουργεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ τὴ δυσκολία ἐρμηνείας τοῦ ἐγγράφου, διότι ἐμφανίζεται ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ὑπογραφή ἐνὸς ἀπὸ τοὺς μάρτυρες, ποὺ ὅπως εἶδαμε εἶχε δολοφονηθεῖ ἑξὶ μῆνες πρωτότερα. Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτηματικὰ αὐτὰ εἶναι πιθανόν ἡ ἀκόλουθη: ἡ φορολογικὴ κατανομή ποὺ ἔκανε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου μὲ μάρτυρα τὸν δραγομάνο τοῦ σεραγίου καὶ ρήτορα τῆς

Διονυσίου, *Ἐκκλησία καὶ φορολογία στὴν Κύπρο τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας (1776-1856)*, διδακτορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1988.

20. Γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1764 βλ. Paschalis M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764*, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 46 (1982) 91-101.

21. Γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1804 κατὰ τοῦ Δραγομάνου καὶ τῶν Ἀρχιερέων βλ. Hill, *A History of Cyprus*, τόμος Δ', σ. 104-111.

ἐκκλησίας Χριστοφάκη πρὶν τὶς 15 Ἀπριλίου 1750 ἐκμισθώθηκε στὸν Ἀντώνιο Ζόγια γιὰ συλλογὴ τῶν φόρων, σύμφωνα μὲ πάγια πρακτικὴ τῆς Τουρκοκρατίας²². Ὁ ἐκμισθωτὴς ὅμως, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι σύγχρονοί του τοῦ μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ ἐγγράφα τῆς παρούσας συλλογῆς, βρέθηκε χρεωμένος στὸν Πρόξενο τῆς Ραγούζας Garmoliezi γιὰ τρεῖς χιλιάδες γρόσια, καὶ ἔτσι ἀναγκάστηκε νὰ τοῦ ὑποθηκεύσει ὄχι μόνο τὸ σπίτι του μὲ ἐγγύηση τῆς γυναίκας του ἀλλὰ καὶ τὴ συλλογὴ τῶν φόρων τῆς Μεσαριᾶς, μὲ τὴν ὑπόσχεση νὰ τὸν ἀποπληρώσει ἕως τὴν ἐπόμενη σοδεῖα τοῦ βαμβακιοῦ. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ φορολογικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου στὸ ἀρχεῖο τοῦ Προξενείου τῆς Ραγούζας, ἀλλὰ ἐπίσης ἀποκαλύπτεται ἡ συγκρότηση μιᾶς ὁλόκληρης ἀλυσίδας σχέσεων οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης μὲ τελικὸ ἀποδέκτη τὸν ξένο Πρόξενο καὶ ἀρχικούς ὀφειλέτες τοὺς ραγιάδες τῆς Μεσαριᾶς.

Στ'

(20 Φεβρουαρίου 1751)

- † Τῷ ἐνδοξωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ ἄρχοντι
 συδὸρ κονσόλῳ Τζουβάνη Γαρμουλιέζῳ
 ὑγίως καὶ εὐτυχῶς ἀχθεῖη.
 Εἰς Λάρνακκα.
- 5 † Ἐνδοξώτατε καὶ εὐγενέστατέ μοι φίλε ἀκριβὲ καὶ περιπόθητε ἄρχων
 κόνσολε κύριε συδὸρ Τζουβάνη Γαρμουλιέζῳ, τὴν ἀφεντίαν σου ἀκριβῶς
 χαιρετῶ. Καὶ ἀναγγέλλω τῆς ὅτι ἰδοὺ ὁποῦ στέλλω τὸν πομησάρην μου Χατζή
 Ἰωάννην μὲ μιὰν χάσαν μαλλούζην καὶ νὰ με συμπαθήσης πῶς δὲν ἐκάμαμεν
 περισσώτερον. Καὶ ὁ Θεὸς τὸ ἐγνωρίζει πῶς δὲν ἐκράτησα κὰν διὰ κυβέρνη-
 10 σιν τοῦ ὁσπητίου. Πλὴν παρακαλῶ τὴν νὰ μὴν σοῦ φανῇ βαρετόν, ἐπειδὴ καὶ
 το χρεὸς μας εἶναι πολὺ καὶ ὁ Θεὸς θέλει κάμῃ τὴν κυβέρνησιν. Ὅμως μὲ
 ὅλον τοῦτο ὁποῦ σὲ ἐνοχλοῦμεν συχνὰ εἰς τὸν φετινὸν χρόνον θέλω νὰ τὴν
 παρακαλέσω πάλιν νὰ μοῦ στείλει συτάριν καφίτζια δώδεκα, ἔτζη τὴν
 παρακάλω, διότις ἄλλον τινὰ δὲν πάγω νὰ παρακαλέσω. Ἀκόμη τὴν
 15 ἐνθυμίζω νὰ μᾶς στείλετε μὲ τὸν αὐτὸν καὶ τὸ πέζον τὸν παμπακίον δια νὰ
 ἡξεύρωμεν τὴν ποσότη των. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρου σὰς χαιρετοῦμεν καὶ ἄς
 ἔχωμεν τιμὸν τῆς γράμμαν.

1751 Φεβρουαρίῳ 20

22. Βλ. π.χ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1978, σ. 73-77 καὶ Ι. Γ. Γιαννόπουλου, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Ἀθήνα 1971, σ. 58-63. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐκμίσθωση τῶν φόρων στὴν Κύπρο τὸν 18ο αἰῶνα, βλ. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ', σ. 73-75, 100 καὶ σποραδικά.

Ὁ Δραγομάνος Χριστοφάκης Κωνσταντίνου καὶ ἡ οἰκογένειά του.
Τοιχογραφία στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Ἀρπείρας.

σὸς φίλος Χατζῆ
Μεχεμμετης Ναϊζάνης.

(Σφραγίδα με ἀραβικοὺς χαρακτῆρες,
πλάγια ἀριστερά)

[Attergato]

1751, Febbraio 20, Cithrea.

*Da Chatzi Mehmed agà Naizen li 3 marzo sopra di questa li mandai cafissi
numero 12 grano.*

Γιὰ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἰσχύουν ὅσα σχόλια συνοδεύουν τὰ ἔγγραφα Α΄, Β΄ καὶ Γ΄ σχετικὰ μετὰ τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τοῦ Garmoliesi, ἀλλὰ ἰδίως ὅσα ἐλέχθησαν σὲ σχέση μετὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἐγγράφου Δ΄ ἀναφορικὰ πρὸς τὴν σφυρηλάτηση τῆς συνύπαρξης μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων τῆς κυπριακῆς κοινωνίας στὴ βάση τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς συνεργασίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Χατζῆ Μεχμέτ Ναϊζάνη ἀπὸ τὴν Κυθραία δὲν ἀποκαλύπτει μόνον τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τῶν δοσοληψιῶν τοῦ Garmoliesi. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ φύση τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὸν «πομησά-ρη», τὸν Χατζῆ Ἰωάννη. Ὁ τελευταῖος εἶναι προφανῶς ὁ καλλιεργητὴς τῶν κτημάτων τοῦ Μουσουλμάνου γαιοκτῆμονα μετὰ δικαίωμα μεριδίου στὸ γεωργικὸ προϊόν.

Z΄

(17 Φεβρουαρίου 1752)

1752, Φεβρουαρίου 17

- † Δία τις παροῦσις μου ὁμολογὸ ἐγὼ ὁ Γιότις τοῦ Δημήτρη ἀπο χορίον
Αραδίππου ὅτι πὸς εὐρήσκομε καθαρὸς χρεοφιλῆτης τῆς κερὰ Τοῦμαζοῦς
ἕναν καντάρην μαλλία εὐς την πρὸ τες δέκα πέντε τοῦ Απρίλληον μινὸς καὶ
5 οὗτος ηνε ἡ ἀλήθια ἐμπρόστεν τὸν κάτωθεν μαρτήρον.

Χασάνις λεβέντις
παρὸν μάρτις

Ματζοῦλις Μέχεμῆτις
παρὸν μάρτις

Εγὼ ὁ Γιότις τοῦ Δημήτρη στερεόννο τὰ ἀνοθεν.

Ἡ ὁμολογία τοῦ χρέους τοῦ Γιότη τοῦ Δημήτρη ἀπὸ τὴν Ἀραδίππου πρὸς τὴν κυρὰ Τοῦμαζοῦ τὸ 1752, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἐπειδὴ στὴν ἰδιωτικὴ αὐτὴ συναλλαγὴ, μεταξὺ δύο Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων παρίστανται ὡς μόνον μάρτυρες δύο Μουσουλμάνοι τῆς Κύπρου. Αὐτὴ ἡ ἀπλὴ μαρτυρία τεκμηριώνει τὴ συνύπαρξη τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῆς Κύπρου καὶ ἀποκαλύπτει τὴ λειτουργία τῆς κοινῆς ἐμπειρίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὡς

συνεκτικοῦ μηχανισμοῦ στὴν παραγωγὴ μιᾶς ἐνιαίας κοινωνίας, παρὰ τὴν ἐτερόκλητη προέλευση τῶν στοιχείων ποὺ τὴ συνέθεταν. (Πρβ. καὶ "Εγγραφα Δ' καὶ Στ').

Η'

(20 Μαρτίου 1764)

- † Μὲ τὸ παρὸν ἀποφαίνομαι ἐγὼ ὁ κάτωθεν ὑπογεγραμμένος Γεώργιος Γουλελλίου Κεφαλόνιτης ὅτι ἄνθρωπος ὢντας, ὑποκείμενος εἰς τὸν θάνατον, μὲ τὸ νὰ με ἐπερίλαβεν ἡ ἀσθένεια καὶ ὑποπτεύομαι τὴν θάνατόν μου, διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ αἰφνιδίως καὶ μένουσι μετὰ θάνατον τὰ πράγματά μου
- 5 ἀπροδιάθετα, διὰ τοῦτο ἔτι σώας ἔχων τὰς φρένας καὶ εἰς ἑμαυτὸν ὢντας, φροντίζωντας πρότερον διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς ψυχῆς μου, ὅπου εἶναι ἡ τελετὴ τῶν μυστηρίων τῆς Ἀνατολικῆς ἀγίας Ἐκκλησίας, ἀποφασίζω ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν μου ἀφήνω προκουρατόρους καὶ ἐπιτρόπους εἰς ὅσα
- 10 πράγματα μου εὑρεθῶσιν εἴτε ἐδῶ εἰς τὴν Λευκοσίαν, εἴτε καὶ εἰς τὴν Λάρνακα, διὰ καταστήχου καὶ ἄνευ καταστήχου, ὅπου ἐξετάζοντές τα νὰ τὰ περιλάβουν ὡς ἴδιοι ἐπίτροποι, ὁ ἅγιος μητροπολίτης Κιτιέων κὺρ Μακάριος, ὁ ἄρχων ἱατρός κὺρ Παῦλος, ὁ Χατζῆ κὺρ Ἀνδρόνικος Καρίδης καὶ ὁ σινιὸρ Νικολάκης Φώτιος, καὶ περιλαμβάνοντές τα κατὰ Θεὸν καὶ μὲ καλὴν ἐξέτασιν νὰ γράψουσιν εἰς Κεφαλωνίαν τῷ υἱῷ μου Ἰωάννῃ ὡς γνησίῳ
- 15 κληρονόμῳ μου, ὅπου ἐρχόμενος νὰ τὰ περιλάβῃ ὑπὸ χειρὸς τῶν ἄνωθεν. Ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπειδὴ καὶ εὑρηται παρὼν ὁ ἕνας, ὁ ἄρχων ἱατρός δηλαδή, παραδίδω εἰς χεῖρας του καὶ ὅπου μου εὑρέθησαν μετρητὰ ὅλα ἀσλάνια 80 ἄσπρα 150, ἡγουν ὀγδοήκοντα καὶ ζολότταν, διορίζωντάς τον νὰ ἐπιστατήσῃ
- 20 εἰς τὰ ἐξοδά μου ἀπὸ τῆς σήμερον, ὅσα ἤθελον τρέξῃ καὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς μου, καὶ εἰς τὸν θάνατόν μου, καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἀ[κό]μι, ἡγουν εἰς τὴν ταφὴν μου, εἰς τὰ συνειθισμένα μνημόσυνα καὶ ἄλλα ἐξοδα ἀκόλουθα, καὶ πρὸς τούτοις ὅσα φαίνονται κάτωθεν κατεστρωμένα, διωρισθέντα παρ' ἐμοῦ νὰ
- 25 δοθῶσι διὰ μνημόσυνον τῆς ψυχῆς μου. Ἀφήνω ἔτι εἰς χεῖρας τοῦ ῥηθέντος, τὸ κλειδί τοῦ ὄντᾱ μου εἰς τὸ χάνι, τοῦ ἐργαστηρίου μου ὅπου εἶναι εἰς τὸ παζάρι, διὰ νὰ ἔχῃ τὴν φροντίδα μετὰ τὸν θάνατόν μου νὰ δώσῃ τὴν εἰδῆσιν εἰς τοὺς λοιποὺς προκουρατόρους νὰ συμπαρασταθῶσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς περιουσίας μου. Ἀφήνω λοιπὸν διὰ μνημόσυνον τῆς ψυχῆς μου, ἐν πρώτοις
- 30 εἰς τὸν θρόνον τῷ μακαριωτάτῳ δεσπότη κυρίῳ Παῖσιῳ γρόσια πεντήκοντα· εἰς τὸν ἅγιον Κιτιέων γρόσια δέκα· εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τοῦ Κύκκου πεντήκοντα· εἰς τὸν Μαχαιρᾶν δέκα· εἰς τὴν Χρυσορογιατίσσαν πέντε· εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀγίων Ὁμολογητῶν δέκα· εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐννέα ἐνοριῶν τῆς Λευκοσίας ἀπὸ δύο, δεκοκτώ· εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Δομετίου πέντε· εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐκκλησιῶν τεσσάρων τῆς Λάρνακος ἀπὸ δύο, ὀκτώ·

- 35 εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα εἰς Κεφαλωνίαν δέκα· εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τῶν
 Ξένων Κεφαλωνίας δέκα· εἰς τὴν Ἀγίαν Παρασκευὴν Κεφαλωνίας δέκα. Καὶ
 αὐτὰ νὰ ἔχη νὰ δώσῃ ὁ ῥηθεις ἄρχων ἱατροὺς μαζί μὲ τοὺς λοιποὺς μου
 προκουρατόρους μετὰ τὸν θάνατόν μου, μὲ ὅσα ἄλλα ἤθελαν χρειασθῇ ἔξοδα
 40 συνειθισμένα τῆς ταφῆς μου καὶ ἄλλων, ἐπαναλαμβάνοντας πάλιν νὰ εἰπῶ ὅτι
 οἱ ἄνωθεν ἐπίτροποι νὰ ἐπιστατήσουν εἰς τὴν περίληψιν ὅλης τῆς περιουσίας
 μου, ἕως οὗ δίδοντες εἶδῃσιν τῷ κληρονόμῳ μου ὡς ἄνωθεν νὰ ἔλθῃ νὰ τὰ
 περιλάβῃ. Καὶ διὰ τέλος εἰς βεβαίωσιν τῆς παρούσης διαθήκης μου, ἀποφασί-
 ζω ὅτι ἂν ἀμελήσουν οἱ ἄνωθεν ἐπίτροποί μου εἰς ταύτην μου τὴν στερεὰν
 γνώμην πρὸς βλάβην καὶ ἀπώλειαν τῆς περιουσίας μου, νὰ ἀποδώσωσι λόγον
 ἐν ὥρᾳ τῆς φοβερᾶς κρίσεως, καὶ ἰδίᾳ χειρὶ ὑπογράφομαι, 1764, Μαρτίου 20.
 45 Τζορτζις Γουλελιος

Ὁ γράψας τὴν παροῦσαν διαθήκην Ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος μάρτυς.
 Σκευοφίλαξ παπα Χριστόδουλος μάρτις, χαρτοφίλαξ Παπα Λεόντιος μάρτις,
 Φιλάρετος ἱερομόναχος μάρτις.

- 50 ἀψῆδ' ὧ Μαρτίου 21, ἀνεγνώσθη εἰς ἐπήκοον τῶν παρευρεθέντων ἐπὶ τῆς
 ἱερᾶς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ὁμολογητῶν ὅπου καὶ ἐτάφη ὁ ἄνωθεν
 μακαρίτης Τζώρτζος Γουλελλιῶν. Καὶ κατεστρώθη ἡ παροῦσα διαθήκη ἐν τῷ
 ἱερῷ κώδικι τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου.

† ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος

- 55 *Larnica di Cipro alle 10 del mese di aprile 1764 ad istanza del Monssignor
 Maccario vescovo di Citteo e Limessol registrato il presente testamento nel
 suo idioma grecco tale quale nel pubblico Registro di questa veneta
 cancellaria di Cipro, segnato N.A. à Foglii 604 e 605 e postilla; presente in
 filza di Atti Vollanti segnata numero E.*

Et in fidem me subscripsi

Antonio Crutta Cancelliere.

Ἡ διαθήκη τοῦ Τζώρτζη Γουλελλιῶ, Κεφαλονίτη τεχνίτη ἐγκατεστημένου
 στὴν Κύπρο²³, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰδικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ὡς δεῖγμα

23. Ὁ Τζώρτζης Γουλελλιὸς εἶναι ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅπως ἄγνωστη εἶναι ἡ
 σχέση του μὲ τὸν Κεφαλλήνα Γεώργιο Γουλελιὸ ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Ἡλία Τσιτσέλη ὡς
 ἐγκατεστημένος στὴν Κωνσταντινούπολιν στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα καὶ «μᾶλλον ἐκεῖ ἰσχύων».
 Βλ. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 906. Χρονολογικὰ
 πάντως ὁ Γεώργιος Γουλελιὸς τῆς Πόλης θὰ μπορούσε εὐλόγα νὰ θεωρηθεῖ ἐγγονὸς τοῦ
 Τζώρτζη Γουλελλιῶ τῆς Λευκωσίας, γιὸς τοῦ κληρονόμου του Ἰωάννη, ποὺ μνημονεύεται στὴ
 Διαθήκη τοῦ 1764.

δικαιοπρακτικού έγγραφου κληροδοσίας²⁴, αποτελεί αξιοπρόσεκτο ιστορικό τεκμήριο για δύο ακόμη λόγους. Πρώτο από άποψη προσωπογραφική και δεύτερο ως μαρτυρία της ευσέβειας που επικρατούσε στη νοοτροπία του μέσου ανθρώπου γύρω στα μέσα του δέκατου ογδοού αιώνα.

Από προσωπογραφική άποψη ή διαθήκη του Γουλελλίου αποτυπώνει σε μικρογραφία τον κόσμο της ελληνικής κοινωνίας των δύο αστικών κέντρων της Κύπρου στα μέσα του 18ου αιώνα, της διοικητικής και εκκλησιαστικής πρωτεύουσας Λευκωσίας και της Λάρνακας, κυριότερου λιμένα και εμπορικού κέντρου, έδρας των Ευρωπαίων Προξένων και χώρου εγκατάστασης των ξένων παροίκων της Κύπρου. Μεταξύ των κληρονόμων του Γουλελλίου εμφανίζονται δύο σημαντικά πρόσωπα της κυπριακής ιστορίας του δέκατου ογδοού αιώνα, ο 'Αρχιεπίσκοπος Παΐσιος (1759-1766) και ο μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος (1737-1776), που έμελλαν να είναι μεταξύ των πρωταγωνιστών των δραματικών γεγονότων του Νοεμβρίου του ίδιου έτους κατά την εξέγερση κατά του 'Οθωμανού κυβερνήτη Τζιλ 'Οσμάν²⁵. 'Ο Κιτίου Μακάριος ορίζεται και επίτροπος της διαθήκης. 'Επίσης στη διαθήκη μνημονεύεται ως επίτροπος ο «ἄρχων ἱατρός κύρ Παῦλος», που είναι άσφαλως ο γνωστός Κεφαλονίτης γιατρός Παῦλος Βονιτισιάνος, εγκατεστημένος στη Λάρνακα, ο οποίος σύμφωνα με τη μαρτυρία του Βενετού προξένου *Gerolimo Brigati* περιέθαλψε τὰ θύματα της εξέγερσης του Νοεμβρίου του 1764²⁶. Γνωστό πρόσωπο της κοινωνίας της Λάρνακας, επίσης Κεφαλληνιακής καταγωγής, είναι και ο τρίτος επίτροπος του Γουλελλίου, 'Ανδρόνικος Καρύδης, έμπορος, κτηματίας και ευεργέτης²⁷. Τὸ 1758 μνημονεύεται ως χορηγὸς της έκδοσης του *Λαυσαϊκοῦ* τοῦ 'Εφραίμ τοῦ 'Αθηναίου²⁸, ἐνὼ ὁ γιὸς του, ὁ Δραγομάνος 'Ιερώνυμος Καρύδης, εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴ σύνταξη της διαθήκης ἐμφανίζεται μεταξύ των συνδρομητῶν τοῦ 'Αρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ στὴν *'Ιστορία Χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*²⁹. 'Ο τέταρτος επίτροπος ὁ σινιὸρ Νικολάκης Φώτιος εἶναι ἄγνωστος ἀπὸ ἄλλες πηγές, θὰ μπορούσε ὅμως εὐλόγα

24. Πρβ. τὴ συλλογὴ τῶν διαθηκῶν τοῦ 18ου αἰῶνα ποὺ ἐκδίδει ὁ Ν. Γ. Κυριαζῆς, *Διαθήκαι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ προικοσύμφωνα, Κυπριακὰ Χρονικά* 12 (1936) 104-126 καὶ 13 (1937) 137-141.

25. Βλ. Paschalis M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764*, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 46 (1982) 91-101, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μετὸν ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Παΐσιο. Γιά τὸν μητροπολίτη Κιτίου Μακάριο βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ 'Εγγράφου Δ' ἀνωτέρω.

26. Βλ. P. M. Kitromilides, *Repression and Protest in Traditional Society*, σ. 97 καὶ 99.

27. Βλ. Γ. Παπαχαλαράμπος, 'Ο Πετράκης Καρύδης, τὸ χειρόγραφον καὶ ἡ οἰκογένειά του, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 29 (1965) 185-209.

28. Βλ. *Λαυσαϊκόν, ἥτοι Βίβλος περιέχουσα Διηγήσεις 'Ασκητικὰς 'Ανδρῶν καὶ Γυναικῶν. Σπουδὴ τε καὶ δαπάνη τοῦ Πανοσιωτάτου καὶ Σοφολογιωτάτου ἐν 'Ιεροδιδασκάλοις Κυρίου 'Εφραίμ, Βενετία 1758, σ. η'-θ'.*

29. Βλ. *'Ιστορία Χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 405.

νά καταταχθεῖ καὶ αὐτὸς μεταξὺ τῶν Κεφαλониτῶν παροίκων τῆς Λάρνακας, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι δύο λαϊκοὶ ἐπίτροποι τοῦ Γουλελλιού.

Ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ προσωπογραφικῆ ἀποψη εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν κλῆρο τῆς Λευκωσίας, ἔγκριτα μέλη τοῦ ὁποῖου ὑπογράφουν τὴ διαθήκη ὡς μάρτυρες. Ἔτσι πληροφορούμαστε ὅτι τὸν Μάρτιο τοῦ 1764 στὴν συνοδεία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Κύπρου περιλαμβάνονταν ὁ συντάκτης τῆς διαθήκης ἀρχιμανδρίτης Σωφρόνιος³⁰, κληρικὸς μορφωμένος καὶ «ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς», ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ὁμαλὴ γραφὴ του καὶ τὸ ὀρθογραφημένο κείμενο ποὺ συνέταξε, ὁ σκευοφύλαξ Χριστόδουλος, ὁ χαρτοφύλαξ Λεόντιος, ὁ ἱερομόναχος Φιλάρετος. Μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τὸ 1788 μνημονεύονται ὁμώνυμοι κληρικοὶ τῆς Λευκωσίας ποὺ φέρουν διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ὀφφίκια³¹. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σκευοφύλαξ Παπᾶ Λεόντιος ποὺ μνημονεύει ὁ Κυπριανὸς εἶναι ὁ χαρτοφύλαξ τοῦ 1764, ποὺ εἶχε ἐν τῷ μεταξὺ προαχθεῖ σὲ ὑψηλότερο ἀξίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐλῆς τῆς Λευκωσίας, ἐνῶ ὁ σκευοφύλαξ Παπᾶ Χριστόδουλος τοῦ 1764 εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εἶχε ἐπιφορτισθεῖ τὸ 1788 μὲ τὴ διαχείριση τοῦ Σακελλίου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς; Ὁ ἱερομόναχος Φιλάρετος τέλος ἴσως νὰ μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο σύγκλητο τῆς Λευκωσίας, ποὺ ἐπίσης συνέδραμε τὸν Κυπριανό.

Ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ κυπριακοῦ κλήρου στὴ διαθήκη τοῦ Κεφαλόνιτη τεχνίτη ὑπογραμμίζει καὶ προσωπογραφικὰ τὸ κύριο στοιχεῖο τοῦ περιεχομένου της, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴ θρησκευτικότητα τῆς νοοτροπίας τοῦ διαθέτη ὁ ὁποῖος κληροδοτεῖ συνολικὸ ποσὸν ἑκατὸν ἐνενήντα ἑξὶ γροσιῶν σὲ μονὲς καὶ ἐκκλησίες τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κεφαλониᾶς. Ἡ διαθήκη τοῦ 1764 συνιστᾷ λοιπὸν εὐγλωττο τεκμήριο τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἡ εὐσέβεια αὐτὴ μετασχηματιζόταν σὲ κοινωνικὴ συμπεριφορά. Ἡ διανομὴ τῶν σχετικῶν ποσῶν εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ ὡς πρὸς τὴν ἱεραρχία τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν. Ὁ Τζώρτζης Γουλελλιὸς τὴν ὥρα τοῦ θανάτου του θυμᾶται τὰ προσκυνήματα τῆς πατρίδος του καὶ κληροδοτεῖ ἀπὸ δέκα γρόσια σὲ τρεῖς γνωστὲς ἐκκλησίες στὸ Ἀργοστόλι. Τὴ μερίδα τοῦ λέοντος ὥστόσο τὴν παίρνουν τὰ δύο ἰσχυρότερα ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα τῆς Κύπρου: ἡ ἀρχιεπισκοπὴ στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Παΐσιου καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Κύκκου³². Ἐνδιαφέρον παρουν-

30. Ὁ ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σωφρόνιος ποὺ ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς συντάκτης τῆς διαθήκης θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν μελλοντικὸ μητροπολίτη Κυρηναίας Σωφρόνιο ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ.

31. Ἐδ., σ. 404.

32. Μέτρο τῆς αἰγλῆς τῆς Μονῆς Κύκκου στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν εἶναι ἡ κανονικότητά μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἀποδέκτης κληροδοσιῶν σὲ γνωστὲς διαθήκες Ὁρθόδοξων τῆς

σιάζει τὸ τρίπτυχο τῶν μονῶν ποὺ μνημονεύονται στὴ διαθήκη καὶ ἡ ιεράρχησή τους ὡς πρὸς τὰ κληροδοτούμενα ποσά, ποὺ μαρτυρεῖ καὶ τὴν αἴγλη τους στὰ μάτια τῶν πιστῶν: ὁ Κύκκος, πάντα στὴν πρωτοκαθεδρία στὴ θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ στὴ γενναιοδωρία τῶν χριστιανῶν, ἀκολουθεῖται μόνιμα σὲ ἀπόσταση ἓνα πρὸς πέντε ἀπὸ τὸν Μαχαιρᾶ. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μνεία τῆς Μονῆς Χρυσορογιατίσσης, ἔστω καὶ ἂν τὸ ποσὸ ποὺ κληρονομεῖ εἶναι τὸ ἓνα δέκατο ἐκείνου τοῦ Κύκκου καὶ τὸ μισὸ ἐκείνου τοῦ Μαχαιρᾶ, ἐπεὶδὴ μαρτυρεῖ τὴν ἀκμὴ τῆς Χρυσορογιατίσσης τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 18ου αἰώνα, ποὺ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές³³. Τὸ τρίπτυχο τῶν κυπριακῶν μονῶν ποὺ εὐεργετοῦνται ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία τοῦ διαθέτη ἀποκαλύπτει ἐπίσης τὸ περιεχόμενο τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας ποὺ ἐστιάζεται στὴ λατρεία τῆς Παναγίας καὶ ἐκδηλώνεται μὲ χειρονομίες σεβασμοῦ στὰ πολλὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς στὴν Κύπρο. Ὁ εὐσεβὴς διαθέτης δὲν ξεχνᾷ καὶ τὶς ἐκκλησίες τῶν ἐννέα ἐνοριῶν τῆς Λευκωσίας, ποὺ ἀπαριθμεῖ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Κυπριανὸς καὶ εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι ὀρθόδοξοι ναοὶ ποὺ ἐπιβίωσαν στὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν Λευκωσία ὡς τὶς μέρες μας³⁴. Σ' αὐτὲς προστέθηκαν καὶ οἱ ἐκκλησίες δύο γειτονικῶν προαστίων τῆς Λευκωσίας, τοῦ Ἀγίου Δομετίου καὶ τῶν Ἀγίων Ὁμολογητῶν. Τὸ ποσὸ ποὺ κληροδοτεῖται στὴν τελευταία καὶ ὁ ἐνταφιασμός τοῦ διαθέτη σ' αὐτὴν ὑποδηλώνουν κάποιον ιδιαίτερο δεσμὸ τοῦ Γουλελλιοῦ μὲ τὸ προάστιο καὶ τὴν ἐκκλησία του.

Κύπρου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: τοῦ Γεωργίου Βραχίμη τὸ 1667, τοῦ Πιερῆ τῆς Μυροῦς τὸ 1749, τοῦ Γεωργίου Γουλελλιοῦ τὸ 1764. Γιὰ τὴ διαθήκη τοῦ Βραχίμη βλ. Αἴ. Τσελίκα, Ἑπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα (1578-1771), ἔ.δ., σ. 260-261 καὶ γιὰ τὴ διαθήκη τοῦ Πιερῆ τῆς Μυροῦς βλ. Κυριαζῆ, Διαθήκαι τοῦ 18' αἰῶνος καὶ προικοσύμφωνα, ἔ.δ., σ. 123-124.

33. Βλ. Λοῦζου Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 305-307 καὶ Ἰωάννη Τσικνόνπουλλου, *Παναγία ἡ Χρυσορρογιατίσσα*, Λευκωσία 1964, σ. 23-33. Μιὰ σύγκριση μεταξὺ τῆς διαθήκης τοῦ Βραχίμη καὶ ἐκείνης τοῦ Γουλελλιοῦ σὲ σχέση πρὸς τὴν παρουσία ἐκκλησιαστικῶν καθιδρυμάτων μεταξὺ τῶν κληρονόμων τους, εἶναι ιδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ὡς πρὸς τὶς ἀλλαγές ποὺ συντελοῦνται στὸν ἐνδιάμεσο αἰῶνα στὴν κοινωνικὴ ιεράρχηση τῶν μονῶν. Ἡ Μονὴ Κύκκου παραμένει ἀμετακίνητη στὴν πρωτοκαθεδρία, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὶς ἄλλες μονὲς ἡ εὐσέβεια τοῦ 17ου αἰώνα φαίνεται νὰ στρέφεται πρὸς ἰδρύματα ποὺ ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς ἔχουν περάσει σὲ δευτέρη μοῖρα στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν Κυπρίων πιστῶν. Οἱ ἀλλαγές καὶ μετατοπίσεις αὐτὲς στὶς ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας ἀξίζουν ν' ἀπασχολήσουν τὴν ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν στὴν κυπριακὴ κοινωνία.

34. *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 394. Ἀπὸ τὶς ἐννέα ἐκκλησίες τῆς Λευκωσίας τῆς Τουρκοκρατίας ποὺ ἀναφέρει ὁ Κυπριανὸς καὶ ἡ διαθήκη τοῦ Γουλελλιοῦ ἡ ὀγδοὴ καὶ ἡ ἑνάτη, ὁ Ἅγιος Λουκάς καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, κἀήκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὅχι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀλλὰ μεσοῦντος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, τὸ 1958 καὶ τὸ 1974 ἀντίστοιχα.

Θ'

(18 Σεπτεμβρίου 1780)

Τῷ ἀκριβῷ καὶ ἀγαπημένῳ φίλῳ Βασάλῳ κονσόλῳ
τοῦ Τζεμχουριῦ τῶν Ἑνετῶν ὑγειῶς ἀχθεῖη[;]
Εἰς Λάρνακα.

- 'Ακριβὲ καὶ ἡγαπημένε φίλε κόνσολε τοῦ Τζεμχουριῦ τῶν Ἑνετῶν, φιλικῶς
5 σᾶς χαιρετοῦμεν. Μὲ τὸ παρὸν σᾶς φανερώνωμεν ὅτι ὁ ἡμέτερος δραγωμάνος
προσταχθεὶς παρ' ἡμῶν σᾶς ἔγραψε τὴν προχθὲς ἓνα γράμμα ἐξαποστέλ-
λωντάς σας καὶ δύο γράμματα τούρκικα διὰ νὰ τὰ περικλείσετε εἰς γράμμα
ἐδικόν σας, ὁμοῦ μὲ τὴν 10.000 γροσίων πόλιτζαν παρὰ τοῦ πραγματευτοῦ
10 σας σιὸρ Μάρκου, καὶ νὰ τὰ ἐξαποστείλετε εἰς εἰμᾶς ἐσφραγισμένα εἰς ὄνομα
τοῦ αὐταδέλφου σας διὰ νὰ λάβῃ τὸ τέλος ἢ ὑπόθεσις ἐκείνη, περὶ τῆς ὁποίας
ἤθελα ὁμιλήσῃ καὶ μὲ τὴν εὐγενεῖάν σας καὶ μὲ τὸν πραγματευτήν, καὶ μᾶς
ἐδώσετε βεβαιωμένην ὑπόσχεσιν ἄμφω. Σήμερον ὁμως ἐλθόντος εἰς τὰ ἐδῶσε
τοῦ Κωνσταντάκη ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ὁ ἡμέτερος δραγωμάνος ἀπόκρισιν, ὅτι
ἂν ἡ εὐγενεῖά σας λάβῃ τὴν πόλιτζαν αὐτὴν τῶν: 10000 (διὰ τὴν ὁποίαν ὄντες
15 ἐκεῖσε ἐμετρήσαμεν ἡμεῖς διὰ τοῦ κοτζάπαση τὰ μισὰ γρόσια 5000) θέλει
κάμῃ τότε τὰ γράμματά της καὶ νὰ περικλείσῃ καὶ τὰ ἡμέτερα τούρκικα. Ἀπὸ
τὸ ἄλλο μέρος ἔλαβε καὶ μίαν πόλιτζαν ἀπὸ τὸν πραγματευτήν σας Μάρκον
ἀσλάνια 3000 μόνον, καὶ ἐλθὼν μᾶς τὴν ἐπρόσφερε μὲ τοὺς χαιρετισμούς,
προβάλλωντάς μας καὶ τὴν ἀπόκρισίν σας. Ἡμεῖς ὁμως ἐξεθαμβήθημεν νὰ
20 ἰδῶμεν ἓνα τόσον ὀλίγον ἀριθμὸν ἀντὶ τῶν 10000 ὅπου ἡμεῖς εἴχαμεν τὴν
ὑπόσχεσίν σας, ὥσάν ὅπου ἡμεῖς ἕως τώρα ἰξεύραμεν ὅτι ἡ Φράγγοι
πραγματευταί, ὅταν ἔδιδαν ὑπόσχεσιν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμωσιν ἀλλῶως,
μάλιστα ὅπου ὁ πραγματευτὴς ἐκεῖσε μᾶς εἶπεν ἂν ἠθέλαμεν νὰ τὴν κάμῃ
ἔκτοτε. Μάλιστα ἡμεῖς διὰ πάντα φυλάττομεν τὸ ἐδικόν σας χαττήρ[ι] καὶ
25 εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ὑποθέσεις σας πρόθυμοι. Ὅμως δὲν εἶναι τίποτε, ἃς
εἶναι. Λοιπόν, ἰδοὺ σᾶς στρέφω τὴν πόλιτζαν. Καὶ εἰ μὲν δύναται νὰ τὴν
ἀποδώσῃ 10000 ἔχει καλ[ῶς]. Εἶδεμή, ἃς κρατήσῃ καὶ αὐτῇ καὶ ἃς μᾶς
ἐξαποστείλῃ ταῖς 5000 τὰ μετρητὰ ὅπου ἐδώσαμεν ὅποις μονέδας καὶ ἂν
30 εἶναι καὶ ἡμεῖς τὰ δεχόμεθα. Ταῦτα βιαίως καὶ ὑγιαίνετε. Ἦτον καὶ ἄλλα νὰ
τῆς γράψωμεν, πλὴν θέλεις λάβῃ τελειάν περίληψιν ἀπὸ τὸν Κωνσταντάκην.
'Απὸ σαραγίου 1780, Σεπτεμβρίου 18.

ὁ ἐνδωξος αὐτοῦ φίλος ἔλ χατζῆ
'Απτήλ Μπακκάγας μουχασ[ίλης]
Κύπρου

[Attergato]

Lettera del Caggi A[b]dul Bac[...].aga governator del Regno, 1780,
settembre 18. Risposta data.-

Ἡ ἐπιστολὴ τῆς 18 Σεπτεμβρίου 1780 τοῦ μουχασίλη Χατζῆ Ἀποῦλ Μπακκῆ ἀγᾶ στὸν Βενετὸ πρόξενο στὴ Λάρνακα Ἐμμανουὴλ Βάσαλο³⁵ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἔγγραφο τοῦ γνωστοῦ τυραννικοῦ κυβερνήτη τῆς Κύπρου, ποὺ ἔρχεται στὴ δημοσιότητα. Ἀν καὶ ἡ παρουσία του στὸ προσκήνιο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας γιὰ τριάντα πέντε χρόνια (1750-1785) μνημονεύεται συχνὰ στὶς πηγές³⁶ καὶ σὲ ἱστορικὰ ἔγγραφα³⁷ τῆς ἐποχῆς, ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε ἀποδώσει ὡς τώρα ἐπιστολὴ ἢ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Βάσαλο ἀποτελεῖ σημαντικὸ ἱστορικὸ τεκμήριο. Τὸ κείμενο συνταγμένο ἀπὸ τὸν Ἑλληνα δραγομάνο Χατζῆ Γεωργάκη-Κορνέσιο, στὸ πρῶτο ἴσως ἔτος τῆς δραγομανίας του³⁸, ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς καθιέρωσης

35. Ὁ Βενετὸς ἔμπορος Ἐμμανουὴλ Βάσαλος (Vassalo) μαρτυρεῖται ἐγκατεστημένος στὴ Λάρνακα ἤδη τὸ 1771. Βλ. Ἀγ. Τσελίκα, Ἑπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα (1578-1771), σ. 270-271. Τὸ 1779 διορίστηκε πρόξενος τῆς «ἐνδόξου νατζιοῦς τῶν Ἑνετῶν» στὴν Κύπρο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ γράμμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου μὲ τὸ ὁποῖο τὸν συγκαίρει γιὰ τὸν προβιβασμὸ του αἰς τὸ τῆς ὑπατείας ἀξίωμα». Βλ. Ε. Α. Λουῖζου, Ἀνέκδοτα γράμματα (1779-1793) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσάνθου, *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 297. Στὴ θέση τοῦ προξένου τῆς Βενετίας ὁ Βάσαλος διαδέχθηκε τὸν Bernardo Caprara († 1778) καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου πρὸς αὐτὸν φαίνεται ὅτι κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦλάχιστον μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1793. Βλ. ἐπίσης Ε. Α. Λουῖζου, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν* IV (1970-1971) 268. Τὸ 1795 πρόξενος τῆς Βενετίας ἀναφέρεται ὁ Ἀνζουλο Ρόζολο (βλ. ἔγγραφο IB' κατωτέρω) ἐνῶ τὸ 1797 ὡς τελευταῖος πρόξενος τῆς Βενετίας στὴ Λάρνακα ἐμφανίζεται ὁ Giacomo Caprara (Γιάκουμος Καπράρας). Βλ. αὐτόθι, σ. 271. Καλὸς γνώστης τῶν τοπικῶν πραγμάτων ὁ Βάσαλος δίνει στὶς ἐκθέσεις του στοὺς Cinque Savii alla Mercanzia πλούσιες πληροφορίες γιὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν στὴν Κύπρο καὶ πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς Ἑπτανήσιους Βενετοὺς ὑπηρετοὺς ποὺ βρίσκονταν ἐγκατεστημένοι «χάριν ἐμπορίας» στὸ νησί. Στὴν τυραννία τοῦ *Aptil Bachi Aga* ἀναφέρεται σὲ ἐκθεσὶ τοῦ στὶς 5 Μαΐου 1786 ἐνῶ στὶς 21 Ἰουλίου 1786 μιλά *della miserabile situazione degl' Isolani*. Βλ. A.S.V., Cinque Savii alla Mercanzia, b. 652 (1785-1790), ἔγγραφο 5 Μαΐου καὶ 21 Ἰουλίου 1786 ἀντίστοιχα.

36. Βλ. Ἀρχιμανδρίτη Κύπριανου, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, σ. 326-330· Ἀθανάσιου Κομνηνοῦ-Υψηλάντη, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 636-640· Χρονικὸν Ἰωακείμ, ἐκδ. Κωνσταντίνου Ι. Μαριανθοπούλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ὁ διερμηνεὺς τῆς Κύπρου, 1779-1809*, σ. 56-59. Στὸν Κυπριανὸ κυρίως βασίζονται καὶ οἱ σχετικὲς μνείες καὶ ἀφηγήσεις τοῦ Ἰωάννου Χάκκεττ, *Ἱστορία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 301-304, Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1929, σ. 93-95, Κ. Μυριανθόπουλου, σ. 42-49 καὶ Λοῦζου Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, σ. 193-195. Σχετικὴ σύνθεσις τῶν παλαιότερων πηγῶν παρουσιάζει ὁ Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Δ', σ. 94-96, 355-358.

37. Νικόδημος Μυλωνᾶς, Ἀνέκδοτα ἱστορικὰ ἔγγραφα, *Κυπριακὰ Χρονικά*, ἔτος Γ', τχ. Η'-Θ' (Αὐγούστος - Σεπτέμβριος 1925), σ. 171-233. Βλ. ἐπίσης, Α. Ζ. Πιερίδης, Προξενικὸν ἔγγραφο, Ε', *Κυπριακὰ Χρονικά*, ἔτος Α', τχ. Β' (Φεβρουάριος 1922), σ. 63, ποὺ παρουσιάζει ἐπιστολὴ τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας στὴν Κύπρο Michael De Vezin στὸν Χατζῆ Μπακκῆ, ἡμερ. 29 Ἰανουαρίου 1784.

38. Βλ. Κ. Ι. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ὁ διερμηνεὺς τῆς Κύπρου 1779-1809*, σ. 79.

τῆς ἑλληνικῆς ὡς γλῶσσας τόσο τῆς διοίκησης ὅσο καὶ τῆς διπλωματίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἰδίως σὲ ἑλληνόφωνες περιοχὲς ὅπως ἡ Κύπρος. Τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖο ὑπογράφει τὴν ἐπιστολὴ ὁ Χατζῆ Μπακκῆς, *Ἐλ Χατζῆ Ἀπτοῦλ μπακκάγας*, τὸ ἔλαβε ὅταν ὀνομάστηκε μουχασίλης τῆς Κύπρου τὸ 1775³⁹.

Ὁ Χατζῆ Μπακκῆς, Κύπριος μουσουλμάνος χωρικός ἀπὸ τὸν οἰκισμό Κλαυδιὰ τῆς περιοχῆς τῆς Λάρνακας καὶ γιὰ τοῦτο γνωστός στὴν σύγχρονή του ἱστοριογραφία ὡς ὁ «μονόφθαλμος ξυλοφόρος τῆς Κλαυδιᾶς»⁴⁰, ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας τὸ 1750, ὅταν ἀνήμερα τοῦ Πάσχα δολοφονή-
σε τὸν δραγομάνο τῆς Κύπρου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος εἶχε ἐνεργήσει γιὰ τὴν ἐκπτώση τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ζαπίτη (ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ) τῆς Λάρνακας. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ὑπομνήσουμε ἄλλη μία μνεία τῆς πολιτείας τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ, ποὺ ἂν καὶ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸ 1929 ἔχει γενικὰ ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Παραδίδεται σὲ ἐνθύμηση τοῦ Κώδικα 2 τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, στὸ φ. ρνδ': «1761 ὕλθεν ὁ ἀκειμα/λαας εἰς τὴν κιπρον καὶ ἔκαψεν τὸν κοσμον με τὸ Χατζῆ πακι / οπου ἐπύραν ἀπο τὴν κιπρον σακουλι χιλια κερεμενι»⁴¹. Ἀργότερα ὁ Χατζῆ Μπακκῆς κατόρθωσε νὰ γίνῃ ἀρχιγραμματεὺς τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης τῆς Κύπρου (1771) καὶ μουχασίλης τῆς Κύπρου (1775-1784). Ἡ περίοδος τῆς διακυβέρνησής του ἔχει παραδοθεῖ στὴν ἱστορία μὲ τὰ ζοφερότερα χρώματα ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἱστορικὸ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανό, ὡς ἐποχὴ ἀπηνόου καταδίωξης τῶν ἀρχιερέων καὶ ληστρικῆς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας εἰς βάρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κύπρου. Ἡ συμπεριφορὰ του εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετᾶβαση πρεσβείας τῶν ἱεραρχῶν τῆς νήσου ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Χρύσανθο στὴν Ὑψηλὴ Πύλη τὸ 1783 μὲ αἶτημα τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν μονόφθαλμο τύραννο. Παρὰ τὴν περιπετειώδη ἐξέλιξη τῆς πρεσβείας, τὸ ζητούμενο ἐπιτεύχθηκε καὶ ὁ Χατζῆ Μπακκῆς παύθηκε καὶ κλήθηκε σὲ ἀπολογία ἀπὸ τὸν Μεγάλο Βεζύρη Χαλῆλ Πασᾶ. Ἀπόπειρα τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ νὰ ἐπανέλθῃ στὴ διακυβέρνηση τῆς Κύπρου τὸ 1785 ματαιώθη-
κε ἀπὸ τὴ συντονισμένη ἀντίδραση τῶν Κυπρίων, χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Κυπριανὸ «ἔδραμαν ἐκ Κύπρου καὶ ἐκ τῶν Ἀγάδων, Οὐλαμάδων καὶ Ραγιαδων ἀγγεληδὸν εἰς βασιλεῦσσαν, φωνάζοντες κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν Πόρταν, καὶ διακωδονίζοντες τὰς τυραννίας του καὶ λέγοντες μὲ ἀπόφασιν, ὅτι ὁ λαὸς τῆς Νήσου μέχρη καὶ βρεφῶν, ἤθελεν εὐθὺς φύγη τοῦ τόπου,

39. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογική*, σ. 328: «τοῦ 1775, ἀξιώνει καὶ ὁ ἀνάξιος Μουχασίλης καὶ ὀνομάσθη Χατζαπτοῦλμπακκάγας». Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα τὸν προσαγορεύει καὶ ὁ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας De Vezin τὸ 1784: *Ἐλχατζῆ ἀπτῆς πακκάγας*. Βλ. Α. Ζ. Πιερῖδη, Προξενικὸν "Εγγραφον Ε", σ. 63.

40. Κυπριανός, *ἔ.ἀ.*, σ. 326.

41. Σίμος Μενάρδος, *Ἡ ἐν Κύπρῳ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ*, Πειραιᾶς 1929, σ. 157.

ἐὰν ἤθελεν ἰδῇ νὰ πατίσῃ πόδα εἰς τὴν Κύπρον ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς καὶ τύραννος καὶ Τουρκῶν καὶ Ραγιαδων»⁴².

Ἡ δημοσιευόμενη ἐπιστολὴ ἀποκαλύπτει μιὰ ἄλλη διάσταση τῆς δραστηριότητος τοῦ Χατζῆ Μπακκῆ ὡς κυβερνήτη τῆς Κύπρου, τὶς εὐρείας κλίμακας οἰκονομικῆς του δοσοληψίης μὲ τοὺς ξένους προξένους καὶ ἐμπόρους τῆς Λάρνακας. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστολῆς ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν πρῶτο ἡ χρῆση τοῦ ὅρου *τζεμχουριὸ τῶν ἐνετῶν* στὴν προσφώνηση, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἀποδίδουν τὴν ἐπίσημη ὀνομασία τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας (*Repubblica Venetorum*) καὶ δεύτερο ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν Χατζῆ Μπακκῆ κάποιου ἰδιαίτερου ἡθους συνέπειας καὶ φερεγγυότητος στὶς συναλλαγὰς τῶν Εὐρωπαίων ἐμπόρων: *ἡμεῖς ἕως τῶρα ἐξεύραμεν ὅτι οἱ φράγγοι πραγματευταί, ὅταν ἔδιδαν ὑπόσχεσιν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμωσιν ἀλλέως*. Τὸ ἥθος φυσικὰ αὐτὸ τὸ ἐπικαλεῖται ὁ Χατζῆ Μπακκῆς μόνο ὅταν ἐξυπηρετεῖ τὶς δικές του συναλλαγὰς καὶ συμφέροντα.

I'

(19 Μαΐου 1789)

Χατζῆ Μεεμέτ ἀγάς, ζαπήτης Λεμεσοῦ.

*Φίλε Μιχαήλ τοῦ Βασίλ ὄγλου ἀπὸ τὸ Κελλάκην, φιλικῶς σὲ χαιρετῶ καὶ ἐν συντόμῳ σοῦ φανερώνω, ὅτι ἰδοὺ ὁποῦ στέλλω ἐξεπίτηδες τὸν ἀνθρωπὸν μου Κυριακόν, καὶ νὰ στείλῃς νὰ φέρῃς τὸν Ἀντώνιν Κουππὰν ἀπὸ τὴν Ἑνταγό-
5 νιαν, καὶ νὰ μετρήσετε καθ' ἓνας σας ἀπὸ δυὸ γομάρια κρασὶν καλόν, ἐσὺ δυὸ γομάρια καὶ ὁ Κουππᾶς ἄλλα δυὸ γομάρια, νὰ τὰ πάρετε τοῦ φίλου μου *signor* Βασάλου, ὁποῦ χρωστεῖται τοῦ Πικέρνη. Καὶ ἐπαράγγειλα τοῦ ἀνθρώπου μου νὰ τὸ δῇ τὸ κρασὶν, νὰ εἶναι καλόν, φίνον. Καὶ νὰ τὸ βάλετε μὲς τὰ σακκιά, νὰ
10 τὸ βουλλόσῃ καὶ νὰ τὸ φορτώσῃ πάνω στὰ ἄλογα, νὰ τὸ στείλῃ, καὶ ἂν δὲν τὸ στείλῃ νὰ μὴν ἔλθῃ ἐδῶ. Εἰδὲ καὶ προφασιστῇτε τίποτε καὶ δὲν στείλεται τὸ κρασὶν, ἔχω του δικωρίαν, νὰ σᾶς φέρῃ καὶ τοὺς δυὸ ἐδῶ στὴν Λεμεσόν. Ταῦτα, 1789^η, Μαΐου 19^η*

[Τούρκικη σφραγίδα]

Τὸ ἔτος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης οἱ ἐξουσιαστικὲς σχέσεις στὴν Κύπρο διαμορφώνονται μὲ βάση τὸν πρωτόγονο καταναγκασμὸ καὶ τὴ ληστρικὴ διαχείριση τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ποὺ ἀποκαλύπτει ἡ ἐπιστολὴ τῆς 19ης Μαΐου 1789 τοῦ ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ Χατζῆ Μεχμέτ Ἀγᾶ στοὺς ἀγρότες Μιχαήλ Βασίλη καὶ Ἀντώνη Κουππᾶ ἀπὸ τὸ Κελλάκι τῆς Λεμεσοῦ. Τὰ τέσσερα γομάρια κρασὶν

42. Κυπριανός, *Ἱστορία Χρονολογική*, σ. 330.

καλὸν φίνον, ποὺ ἐπιτάσσει ὁ ζαπίτης νὰ σταλοῦν στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο, πρόξενο τῆς Βενετίας στὴ Λάρνακα, προορίζονται γιὰ τὴν ἐξόφληση κάποιου χρέους, τοῦ ὁποῖου τελικὸς ἀποδέκτης ἦταν ὁ Βενετὸς πρόξενος⁴³.

Τὸ γραφικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπιστολῆς, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ κρασιοῦ, ἡ τοποθέτησή του μέσα σὲ ἀσκούς σφραγισμένους μὲ βουλοκέρι καὶ ἡ μεταφορὰ του μὲ ἄλογα ἀπὸ τὰ κρασοχώρια τῆς Λεμεσοῦ στὴ Λάρνακα, δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάσει τὸν καταναγκασμὸ ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ σύντομη ἐπιστολὴ τοῦ ἐπαρχιακοῦ διιοικητῆ (ζαπίτη) τοῦ καζᾶ τῆς Λεμεσοῦ⁴⁴. Ὁ ὀθωμανὸς ζαπίτης παρεμβαίνει χρησιμοποιώντας τὴν ἀπειλητικὴ γλῶσσα τῆς ἐξουσίας, γιὰ νὰ ἐκτελεστεῖ μιὰ ἔμμεση οἰκονομικὴ συναλλαγὴ μεταξὺ ιδιωτῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων καὶ ἐνὸς προξένου ξένης δυνάμεως. Οἱ δύο οἰνοπαραγωγοὶ δὲν εἶχαν ἄμεση δΟΣΟΛΗΨΙΑ μὲ τὸν Βενετὸ πρόξενο, ἀλλὰ ἦταν χρεώστες τρίτου προσώπου, τοῦ Πικέρνη⁴⁵, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του, ὡς ὀφειλέτης προφανῶς τοῦ Βασάλου, εἶχε διαβιβάσει πρὸς αὐτὸν τὸ δικαίωμα εἰσπραξῆς τοῦ χρέους τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὸ Κελλάκι. Ὁ πρόξενος ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν ἐξόφληση σὲ εἶδος, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη διεκπεραίωση τῆς συναλλαγῆς καταφεύγει στὴν τοπικὴ ὀθωμανικὴ ἀρχή, τῆς ὁποίας τὴν παρέμβαση ἀποτυπώνει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ζαπίτη.

ΙΑ'

(12 Δεκεμβρίου 1791)

*Τῷ ἐκλαμπρωτάτῳ καὶ ἀκριβῷ μοι ἀνθέντῃ ἄρχοντι
κονσόλῳ τῶν Αἰνετῶν signor signor Ἐμμανουὴλ Βασάλῳ
προσκυνητῶς
εἰς Λάρνακαν.*

- 5 *Πρὸς τὸν ἐκλαμπρον καὶ ἀκριβόν μου ἀφέντην ἄρχων κόνσολον βενετζιάνον
signor signor Ἐμμανοὴλ Βασάλον, δουλικῶς σοῦ φιλῶ τὰς χεῖρας
Λεμεσόν, 12 Δεκεμβρίου 1791.*

43. Γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν προξένων στὸ ἐμπόριο τῶν κρασιῶν βλ. καὶ Ε. Α. Λουτζου, 'Ανέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου, ἔ.δ., σ. 270-271.

44. Ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ διακίνηση τῶν κρασιῶν ἀποτελοῦσαν σοβαρὰ αἰτία προστριβῶν μεταξὺ τῶν παραγωγῶν καὶ τῶν ὀργάνων τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τίς βιαιότητες ποὺ καταγγέλλονται σχεδὸν ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, τὸ 1869, σὲ σχέσι μὲ τὸν ἔλεγχον τοῦ κρασιοῦ στὸ χωριὸ Βουνί. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικά* 10 (1934) 114-115.

45. Ὁ Giuseppe Picherni ἢ Γκουζέππος Πικέρνης, Βενετὸς ἔμπορος στὴ Λάρνακα, ἐμφανίζεται στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου μὲ τὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο στὰ χρόνια 1779-1780. Βλ. Ε. Α. Λουτζου, 'Ανέκδοτα γράμματα (1779-1793) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσάνθου, ἔ.δ., σ. 294-308. Στις 27 Ἰουλίου 1780 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀπευθύνεται κατ' εὐθείαν «τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἄρχοντι πραγματευτῇ τῆς ἐνδόξου νατζιοῦς τῶν Ἐνετῶν σιὸρ Τζουζέπῳ Πικέρνη». Βλ. *αὐτόθι*, σ. 303.

"Ελαβον τὸ ἐκλαμπρον γράμμα σου καὶ ἐκατάλαβα εἰς τὰ ὅσα μοῦ γράφεις καὶ οἶδα ὅπου ὁ Γιασινδῆλους ἔκαμε παράπονα διὰ λόγου μου εἰς τὸν κονσολόν του, καὶ ἦλθεν καὶ ἐπαπαπονέθη τῆς ἐκλαμπρώτης σου καί, καθὼς σοῦ ἔδωκε
 10 νὰ καταλάβῃς, τοιοῦτης λογῆς κρένεις καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Καὶ ἐπειδὴ εἶπεν ἐκεῖνον ὅπου ἐγὼ τοῦ εἶπα, ἔπρεπε νὰ εἴπῃ καὶ ἐκεῖνο ὅπου αὐτὸς μοῦ εἶπε. Πλὴν περικαλῶ τὴν ἐκλαμπρότην σου νὰ μὴν πιστεύῃς ἔτσι εὐκολα εἰς τὰ λόγια τοῦ καθενός. Πρέπει νὰ ἀκούσης καὶ τὰ ἐδικά μου δικαιολογήματα, καὶ
 15 ἔπειτα νὰ θυμόνης κατὰ τοῦ λόγου μου, διατὶ ἐκεῖνος χωρὶς ἐντροπὴν μοῦ ἔλεγε πῶς ἡ παντέτες μου εἶναι ψεύτικαις καὶ ἐκεῖνοι ὅπου μοῦ ταῖς ἔδωσαν εἶναι ψεύταις καὶ ἄλλα παρόμοια λόγια, ὅπου ἐγὼ ἐτέργιαζεν νὰ τὸν ἐγκαλέσω ἐκεῖνον, καὶ ὅχι ἐκεῖνος ἐμέναν. Ὡς τόσον περικαλῶ τὸν ἀφέντην μου νὰ μὴν τὸ πάρης βάρος καὶ ἄλλην φορὰν ἂν ἀκολουθήσῃ κανένας νὰ μαλλώσῃ μαζί μου, ἐγὼ δὲν του λέγω τίποτα, μόνε εὐθὺς γράφω το τῆς ἐκλαμπρώτης σου.
 20 Ἐγὼ καυχῶμαι νὰ εἶμαι πάντα εἰς τὴν διαφέντευσίν σου, ὡσὰν εἶμαι δούλος ἐδικός σου. Τόσον διὰ τὴν ὥραν, καὶ μὲ ὅλην τὴν δουλικὴν ὑπόκλισιν μένω. Ἔστω, εἰς ἴδῃσιν τοῦ αὐφθεντός μου ὅτι μὲ ἔβαλαν καὶ κουραμὰν 15 γρόσια διὰ τὴν κανναβὴν μας. Ὅμως ἐγὼ δὲν ἐναντιόθηκα καὶ τοὺς ἔδοσα κατὰ τὸ παρὸν τὰ δέκα γρόσια. Ἐπιδὴ μὲ τὸ νὰ μὲ ἦπες πῶς νὰ εὐρίσκομαι μὲ τοὺς
 25 χριστιανοὺς ἡγαπημένους, διὰ τοῦτω δὲν ἐμίλησα τίποτες. Ὅμως ὥς εἶναι εἰς ἴδῃσιν τοῦ αὐφθεντός μου, ὅτι ἔκαμα συντροφίαν μὲ ἄλλον ἕναν ἐργαστηργιάρη Λεμεσιανόν, διὰ νὰ κάμω καὶ ἐγὼ ὁ δούλος σου ἕναν τί μικρὸν νεγότζιον εἰς κρασιᾶ κουμανταριεὶς καὶ εἰς ἄλλαις ὑπόθεσες κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Λεμεσοῦ, μὲ τὸ νὰ μὲ ἔβαλαν καὶ ἐμένα εἰς τὸν ἔξοδον τῆς Λεμεσοῦ. Καὶ αὐτῶ
 30 εἶναι μὲ τὸ νὰ μὴν με σικόννει ἡ ἐπιστήμη ὅπου βαστῶ καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ ζύσω τὴν φαμελίαν μου. Ἡ φαμελιά μου δουλικῶς κατάφιλεῖ τὰς χεῖρας τῆς. Τὸ αὐτῶ πιεῖ καὶ ἡ δούλη σας κουνιάδα μου Ὁρσουλοῦ, δουλικῶς σὰς προσκυνᾷ. Τὸν signor Γιακουμέτζω, ὁμοῦ μὲ τὸν signor Μηκέλλη δραγουμάνον σας, δουλικῶς ἀσπάζομαι, ὁμοῦ μὲ ταῖς τιμίαις φαμελίαις τω<ν>.

[Ἀριστερὴ ὥα, κάθετα]

35 καὶ περικαλῶ τὸν αὐθέντην μου ὅτι νὰ ἤθελε νὰ μὲ στείλετε ἕναν μικρόν σας χαιρετησμὸν μὲ πρώτον. Ὁ ταπεινὸς καὶ ὑποκλυνεὶς δούλος τῆς ἐκλαμπρότης τῆς Κωνσταντήνος Λογοθέτης.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λογοθέτης, συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς τῆς 12 Δεκεμβρίου 1791 πρὸς τὸν Βενετὸ πρόξενον Ἐμμανουὴλ Βάσαλο, εἶναι ἄλλος ἕνας Ἐπτανήσιος, πιθανότατα Κεφαλονίτης, ὑπήκοος τῆς Βενετίας πού βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴν Κύπρο γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους. Ἡ ἐπιστολὴ του μᾶς προσφέρει μιὰ ἀποψη τῆς ἐμπορικῆς κοινωνίας πού βρίσκεται ὑπὸ σχηματισμὸ στὸ δεῦτερο λιμάνι τῆς Κύπρου στὸν φθίνοντα δέκατο ὀγδοὸ αἰῶνα, τὴ Λεμεσό. Ἐκτὸς ἀπὸ

τῇ Λάρνακα οἱ Ἑπτανήσιοι πού μεταφέρουν τὸ πνεῦμα καὶ συγκροτοῦν τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐμπορικῆς ἀνάπτυξης στὶς παραλιακὲς πόλεις τῆς Κύπρου, φτάνουν καὶ στὴ Λεμεσό, πού εἶναι τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐμπορίου τοῦ κρασιοῦ. Ἡ ἐπιστολὴ μᾶς προσφέρει δύο ἐνδιαφέροντα σχετικὰ στοιχεῖα. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴ νοοτροπία καὶ τὶς ἀξίες τῶν φορέων τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος: τοὺς ἐνδιαφέρει ἡ πίστη τους στὴν ἀγορὰ καὶ ἀπέναντι στοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Συνεπῶς ὁ Λογοθέτης θεωρεῖ σοβαρὴ προσβολὴ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς γνησιότητος τῶν ἐμπορικῶν του διαπιστευτηρίων γραμμάτων, τῆς πατέντας του. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο ἀφορᾷ τὸν τρόπο ἑναρξῆς τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος ἀπὸ ἕναν παρεπίδημο ἔμπορο μὲ τὴ σύναψη συνεταιρισμοῦ, *συντροφιᾶς*, μὲ ἕνα ντόπιο λεμεσιανὸ ἐργαστηριάρη γιὰ νὰ ἐμπορευθοῦν ἀπὸ κοινοῦ. Ἔτσι ἐντάσσεται ὁ ξένος ἔμπορος στὸ τοπικὸ ἐμπορικὸ κύκλωμα. Ἀντικείμενο τοῦ νέου νεγότητιου τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ Λεμεσιανοῦ μὲ τὸν Κεφαλόνιτη εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν προϊόν τῆς περιοχῆς, τὸ πιὸ φημισμένο κρασί τῆς Κύπρου ἀπὸ τὰ Μεσαιωνικὰ χρόνια, ἡ κουμανταρία⁴⁶. Ἔτσι ὁ νέος μηχανισμὸς ἐντάσσεται καὶ κινητοποιεῖ τὴν παραδομένη κανονικότητα τῆς τοπικῆς κοινωνίας.

Ὁ Λογοθέτης εἶναι προφανῶς νεοφερμένος στὴν Κύπρο καὶ ἐνεργεῖ ἀκόμη σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ προξένου του. Ὁ ἐμπορικὸς του ἀντίπαλος, ὁ Γιασηνόγλου, πού ἀμφισβήτησε τὴν ἐμπορικὴ του πίστη, εἶναι ἀπὸ παλαιότερα ἐγκαταστημένος στὴ Λεμεσό καὶ ἀνήκει στὴν ἑγκριτὴ κοινωνία τῆς. Μιὰ ἀπροσδόκητὴ μαρτυρία μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνει: μετὰ τῶν συνδρομητῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Κυπριανοῦ ἀπὸ τὴ Λεμεσό συγκαταλέγεται καὶ κάποιος Δημήτριος Γιασηνόγλου⁴⁷, πού πρέπει νὰ εἶναι ἢ τὸ ἴδιο πρόσωπο ἢ μέλος τῆς ἴδιας οἰκογένειας, τοῦ ὁποῦ συνεπῶς ἡ παρουσία στὴ Λεμεσό ἔχει *terminus ante quem* τὸ 1788. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Προξενείου ὁ Γιασηνόγλου ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἐξελληνισμένη ἐκδοχὴ τοῦ ὀνόματός του Δημήτριος Ἰασιωνίδης⁴⁸.

46. Γιὰ τὴ σημασία τῆς κουμανταρίας στὸ ἐμπόριο τῆς Κύπρου τὸν 18ο αἰώνα, βλ. Giovanni Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, σ. 114-116. Πρβ. τὶς μαρτυρίες τοῦ Κυπριανοῦ, Ἱστορία Χρονολογική, σ. 363-364 καὶ τοῦ Μπάρασκου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ Κύπρος παράγει «οἶνον εἰς ἀτελειώτους ποσότητες καὶ πολλὰ εἶδη, κυρίως δὲ ἕνα γλυκὺν καὶ ἀρωματώδη τοιοῦτον ὀνόματι «κομανταρία», ὁ ὁποῖος ἀγοράζεται προθύμως ὑπὸ καταφθανόντων πλοίων, διὰ τὴν Ἑνετιαν καὶ ἄλλας Δυτικὰς χώρας». Βλ. Α. Στυλιανοῦ, Αἱ περιηγήσεις τοῦ Ρώσου Μοναχοῦ Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρασκου (...) ἐν Κύπρῳ, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 21 (1957) 121. Αὐτὸ ἦταν τὸ «κρασί τῆς Κύπρου» πού ἀποτελοῦσε τόσο σημαντικὸ καταναλωτικὸ ἀγαθὸ στὴν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν F. Braudel, *Les structures du quotidien*, Παρίσι 1979, σ. 199. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ κυπριακοῦ κρασιοῦ στὴν Εὐρώπῃ βλ. καὶ Simon Schama, *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, Νέα Ὑόρκη 1987, σ. 179 καὶ 193.

47. Κυπριανός, Ἱστορία Χρονολογική, σ. 405.

48. Βλ. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20 (1703-1797), no. 183, 10/21 Ἀπριλίου 1792, ὁ Δημήτριος Ἰασιωνίδης στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο. Τὸ 1859 ἀναφέρεται ὡς πρόξενος τῶν ΗΠΑ στὴ Λεμεσό ὁ Ι. Ἰασιωνίδης, ἀσφαλῶς ἀπόγονος τοῦ Δημητρίου.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λογοθέτης φαίνεται πῶς, παρὰ τις ἀνησυχίες τοῦ 1791, κατάφερε νὰ παραμείνει στὴ Λεμεσό καὶ νὰ συνεχίσει τὸ ἐμπόριό του. Τὸν ξανασυναντοῦμε περισσότερο ἀπὸ δέκα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία εἶχε τερματίσει τὸν ἱστορικό της βίο, ὑπήκοο τοῦ προξένου μιᾶς ἄλλης πολιτείας ποὺ μόλις εἶχε ἐμφανιστεῖ στὸ ἱστορικό προσκήνιο. Τὸ 1803 ὁ Λογοθέτης διεκδικεῖ καὶ πάλι τὰ δικαιώματά του καὶ ἐπιζητεῖ τὴν ἐπανόρθωση μιᾶς προσβολῆς ποὺ τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ, μὲ διάβημα τοῦ Παναγῆ Ἀγγελᾶτου, προξένου τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας, τῆς ἀνέας ρεπού-μπλικας⁴⁹, πρὸς τὸν δραγομάνο τῆς Κύπρου Χατζηγεωργάκη Καρνέσιο⁵⁰.

IB'

(30 Μαρτίου 1795)

Δια τὼν ἐκλαμπρον καὶ ευγενὴν καὶ ακριβὸν μου αὐθέντην ἄρχον κονσόλην τζενεράλην τῆς Κύπρου τοῦ κονσολάτου βένετου σιορ σιορ Ἀντζέλω Ροζόλεμ προσκυνίτος.

Εἰς τὴν Λάρνικαν.

- 5 *Τὴν ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα, ἀκριβέ μοι αὐθέντα ἄρχον κόνσολε νζενεράλε τῆς περιφίμου Βενετίας σιὸρ σιὸρ Ἀνζουλε Ρόζολε, δουλικὸς σὰς χαιρετῶ καὶ περικαλῶ τὸν ἅγιον Θεὸν διὰ τὴν υἱείαν σου:-*
† *Ἐλαβα τὸ ἐκλαμπρόν σας γράμμα καὶ τὰ γραφόμενα καλὸς ἔγνων. Δὲν ἔλιψα, αὐθέντα μου, κατὰ τὴν προσταγὴν σας, ἤγουν τόρα ὅπου μὲ προστάσ-*
10 *σεται, διότις προχθὲς εἰς τὸ γράμμα σας δὲν μὲ ἐπροστάσσει νὰ ὑπογραψ-*
θῶ, πάρεξ ἦλθεν ὁ ἐδόσε Ζαμπέλις μὲ ἓνα θυμὸν, ὅπου ἡ ἐκλαμπρότι σου ὁ ἴδιος δὲν μου ἔκαμινε τέτιον τραταμέντον ὅπου εἶσαι αὐθέντης μου, πλὴν αὐτός, τὰ τραταμένα ὅπου μου κάμνη εἶναι ἀνιπόφορα, καὶ μοῦ λέγει ὅτι
15 *αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπίτροπος σας, αὐτὸς εἶναι καὶ κανσιλιέρι καὶ ἐμὲ δὲν μὲ ξεύρει*
τὸ οὐδέ. Καὶ ἔττει, αὐθέντα μου, σοῦ δίδω τὴν ἰδισην ὅτη διὰ ὅσον
ρηκούπερον ἔκαμνε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὴν σήμερον τοῦ βιθισμενοῦ πλίου,

49. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ δραγομάνου Χατζηγεωργάκη στὸν Παναγῆ Ἀγγελᾶτο, ἡμερομηνίας 17 Φεβρουαρίου 1803. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 9 (1933) 191.

50. Ἡ ἐπιστολὴ, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Κυριαζῆ στὰ *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 9 (1933) 192, ἔχει ὡς ἐξῆς:

Τὴν ἐνδοξότητά σας, περιπόθητε σύντεκνε, σιὸρ Παναγῆ, ἐκ μέσης ψυχῆς προσαγορεύομεν. Ἐλαβον τὸ ἀγαπητὸν γράμμα σας καὶ εἶδον ὅσα μοι λέγετε διὰ τὸ ἀφρόντε ὅπου ὁ ζαπίτης Λεμεσοῦ ἔκαμε εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Λογοθέτην, μ' ὅλον τοῦτο, περιπόθητέ μοι, τί τὸ ποιητέον, ὅπου ὁ ἡγεμὼν φθάσας ἀνεχώρησε, διὸ καὶ σας ἐπιστρέφω τὸ πρὸς αὐτὸν γράμμα σας καὶ συμφέρει νὰ ἐμφανίσητε τὰ παράπονά σας εἰς τὸν Ἐξοχότατον πρέσβεια σας διὰ νὰ τοῦ γίνη ἐκεῖσε ἡ πρέπουσα ἐκδίκησις. Ταῦτα ἐν τούτῳ καὶ μένω ἐκ Λευκωσίας 1803: ἀπριλίου 3. Ἑπτ. Τῆς ἐνδοξότητός σας πρόθυμος φίλος σύντεκνος.

χ' Γεωργάκης.

- δὲν μὲ ἐρότιζεν μήτε ἐπίρην μὲ ἐκεῖ ὁποῦ ξημπαρκάρη τὰ πράγματα τοῦ πλήρου βιθισμένου, καὶ δὲν ἰξεύρω τί βγάλλη. Καὶ ἔστω εἰς ἰδιότητα τῆς ἐκλαμπρότης σου, διότις ἐγὼ, αὐθέντα μου, δὲν θέλω δουλίας κριφες, ἀλλὰ θέλω νὰ κάμνω
- 20 δουλίας γερεὺς καὶ σωστὰς, νὰ ἀρέσω καὶ τῆς ἐκλαμπρότης σου, διότις ἔχω τὴν τιμὴν μου καλοῖότερον ἀπὸ τὰ ἄσπρα τοῦ κόσμου. Καὶ ἐγὼ, ἂν ἐστέκουμουν εἰς αὐτὸ τὸ πλιον, δὲν ἐστέκουμουν διὰ νὰ καζαντίσω ἐγὼ, ἀλλὰ νὰ πασχίσω νὰ κερδίσω τιμὴν ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότην σου καὶ ἀπὸ τὴν ρεπούπλικαν καὶ διὰ νὰ ἡμπορέσω νὰ ρηκουπεράρω κάτιν τῆς τὸν πτοχον καὶ
- 25 ὀρφανὸν ὁσπητίον ὁποῦ τὰ ἔχασεν, διότις αὐτὸ θέλει καὶ ὁ ἅγιος Θεὸς καὶ ἡ ἀνθρωποι δια νὰ μὴν λάβο ἐγὼ τὸ οὐδέν, ἔστοντας καὶ δὲν ἐξοδεύω πάρεξ ὀλίγην δουλευσην ὁποῦ κάμνω. Σήμερα ἤλθαν ἡ βουτητστάδες καὶ μοῦ εἶπαν ὅτι† εὐγάλαν κάπια σεντούκια, εἰς τὰ ὁποῖα λέσιν ὅτι νὰ εἶναι ρούχα μέσα καὶ πρεπη δια νὰ τζακκίσουν τὰ σεντούκια νὰ ταυγάουν με τὴν ἀδιά σας ἐπιδῇ
- 30 χαλιῶνται, καί, ἐὰν ἀγαπάτε, προστάζεται. Ἐνδον εἰς αὐτῷ σὰς περικλίω καὶ τὸν λογαριασμὸν ὁποῦ ἐξοδεύθην κατόνομα. Ταῦτα, τα δὲ ἐτι της ἡμετέρας ἐκλαμπρότητος ἦεισαν θεόθεν πανευφρόσινα.

1795, Μαρτίου 30

- † Ακομὴ ἔστω εἰς ἰδιότην σας ὅτη τὴν ἄγκουραν ὁ καπιτὰν Μουσταφὰς μοῦ
- 35 τὴν εὐγαλεν, ὁ ὁποῖος δὲν τὴν ελαβεν διὰ νὰ τὴν παρη τελίος διότι αὐτὸς ἐβοήθισεν καὶ ἐρηκουπεράρισεν αὐτὴν τὴν ἄγκουραν καὶ μάλιστα τὸ ἤκουσεν πῶς ὁ Ζαμπέλις τὸν ἐγκάλεσεν εἰς τὴν ἐνδοξότην σου καὶ μὲ ταῖς πολλαῖς μου πολιτικές μου τὴν ἔδωσεν. Μαλιστα μοῦ εἶπεν ὅτι «ἐγὼ, ἂν ἦχεν ἦτον κανένα καράβην βενέτηκον καὶ ἐχριάζετον βοήθιαν ἥμουν χρεοστος νὰ τοῦ βοηθι-
- 40 σω».

Resto servitore ali vostri comandi per se[m]pre

Demetrio di Haggi Nicola

[Attergato]

1795

Lemessol, 30 marzo.

Dimitri di Hagi Nicola. Ricevuta 1 aprile. Risposta detto.

Ὁ Δημήτριος τοῦ Χατζῆ Νικόλα, ποὺ ὑπογράφει τὴν ἐπιστολὴ τῆς 30 Μαρτίου 1795 στὸν Βενετὸ πρόξενο τῆς Λάρνακας Ἀντζουλο Ρόζολο, ἦταν πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στὴ Λεμεσό. Ἀνῆκε σὲ γνωστὴ οἰκογένεια τῆς Λεμεσοῦ. Ὁ πατέρας του Χατζῆ Νικόλας Δημητρίου ἦταν ἐπίτροπος τῆς Μονῆς Κύκκου καὶ μνημονεύεται κατ' ἐπανάληψιν σὲ ἐγγράφα τοῦ ἀνέκδοτου ἀκόμη ἀρχείου λυτῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς, ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὴ διεκπεραίωση οἰκονομικῶν ὑποθέσεων τοῦ σπουδαιότερου μοναστικοῦ ἰδρύματος τῆς Κύπρου.

Τὸ 1788 ὁ Χατζῆ Νικόλαος Δημητρίου περιλαμβάνεται μεταξύ τῶν συνδρομητῶν τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ στὴ Λεμεσό⁵¹. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου τῆς Λάρνακας σώζονται καὶ δικές του ἐπιστολές⁵² στὸν πρόξενο Ἀνζουλο Ρόζολο, ποὺ γράφονται κατὰ τὴν ἀπουσία τοῦ γιοῦ του, τὸν ὁποῖο φαίνεται νὰ ἀναπλήρωνε στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ πράκτορα τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Συνολικὰ σώζονται ὀκτῶ ἐπιστολές τοῦ Χατζῆ Νικόλα Δημητρίου καὶ τοῦ Δημητρίου Χατζῆ Νικόλα, τῶν ἐτῶν 1794-1795, ἀπὸ τίς ὁποῖες δημοσιεύεται ἡ χρονολογικὰ τελευταία.

Ἡ ἀλληλογραφία αὕτη ἀναφέρεται στὴ ναυτιλιακὴ κίνηση στὸ λιμάνι τῆς Λεμεσοῦ, ἰδίως σὲ προσεγγίσεις, ἐπιδιορθώσεις ἢ ναυάγια βενετικῶν πλοίων. Δὲν παραλείπεται ὅμως καὶ ἡ παροχὴ ἄλλων πληροφοριῶν. Στις 18 Φεβρουαρίου 1795 ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα ἀναφέρει ἐν βίᾳ τὴν ἀφίξη στὴ Λεμεσό ἀπὸ τὴ Ρόδο τοῦ πασᾶ τῆς Τρίπολης μὲ τὸ χαρέμι του⁵³, ἐνῶ στις 2 Μαρτίου 1795 γράφει γιὰ τὴν ἀποστολὴ κρασιῶν καὶ τίς τιμές τους⁵⁴. Οἱ ἐπιστολές τῆς 28 Ἰανουαρίου, 31 Ἰανουαρίου καὶ 30 Μαρτίου 1795 ἀναφέρονται στὸ ναυάγιο⁵⁵, ποὺ συνιστᾷ τὸ ἀντικείμενο καὶ τῆς δημοσιευόμενης ἐπιστολῆς. Τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῆς δημοσιευόμενης ἐπιστολῆς ἔγκειται στὴ διαμάχη ποὺ παρουσιάζει μεταξύ τοῦ «κανσιλιέρη» τοῦ Βενετικοῦ προξενείου Ζαμπέλη⁵⁶ καὶ τοῦ Δημητρίου Χατζῆ Νικόλα γύρω ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ πράκτορα τοῦ Βενετικοῦ προξενείου. Ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα, ποὺ ἐνημερώνει τακτικὰ τὸν πρόξενο Ρόζολο γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴ Λεμεσό, διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἀνάμιξη τοῦ Ζαμπέλη στις ἀρμοδιότητές του σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέλκυση τοῦ ναυαγίου τοῦ βενετικοῦ πλοίου. Ἀπὸ τὴ δῆλωση τοῦ Δημητρίου

51. Κυπριανός, *Ἱστορία Χρονολογική*, σ. 405, μνημονεύει μεταξύ τῶν συνδρομητῶν τῆς Λεμεσοῦ: «Ὁ Σ. Χ. Νικόλαος Δημητρίου».

52. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, 15.9.1794 καὶ 19.9.1794.

53. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 198 (18.2.1795).

54. *Αὐτόθι*, b. 20, no. 199 (2.3.1795).

55. *Αὐτόθι*, b. 20, no. 196, 197, 202 (28.1.1795, 31.1.1795, 30.3.1795). Στὴν ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰανουαρίου 1795 στὸν Ἀνζουλο Ροζολίνο ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα σημειώνει: *μὴν ἔχετε ἔννοιαν αὐθέντα μου ὅτι ἡ δούλεψες τῆς ἐκλαμπρότης σας ὁμοῦ καὶ τῶν σουδίων καὶ αὐτοῦ τοῦ βυθισμένου πλοίου εἶναι εἰδική μου καὶ θέλω τὴν δουλεύει με κάθε μου προθυμίαν καὶ δίχως νὰ τὸ κάμνω διὰ διάφορον...* Ἀντίστοιχα, στὴν ἐπιστολὴ τῆς 31 Ἰανουαρίου 1795 ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα ἐκθέτει τίς ἐνέργειές του στις τοπικὲς ἀρχές (τὸν Τούρκο Ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ) γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν χρημάτων ποὺ βρέθηκαν ἐπάνω στοὺς πνιγμένους τοῦ ναυαγίου.

56. Ὁ Ζαμπέλης κατὰ τοῦ ὁποίου διαμαρτύρεται ὁ Δημήτριος Χατζηνικόλα δὲν εἶναι γνωστός ἀπὸ ἄλλες μνείες. Πιθανὸν νὰ συνδέεται μὲ τὸν Ναπολιτάνο γιατρὸ Giuseppe Zambelli, ἐγκατεστημένο πρῶτα στὴν Ἀμμόχωστο καὶ κατόπιν στὴ Λάρνακα τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα. Γι' αὐτὸν εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ τέταρτο ἔτος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας (1796) σύστησε ἱατρικὸ συνεταϊρισμὸ στὴ Λάρνακα μὲ τὸν Francesco Amedeo Patriarca. Βλ. *Κυπριακὰ Χρονικά* 7 (1930) 230-232 καὶ 12 (1935) 178-179, 188-189, 206.

Χατζή Νικόλα στον πρόξενο ότι η ανάμιξή του στην υπόθεση έχει ως πρωταρχικό κίνητρο την επιθυμία να κερδίσει *τιμὴν ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότην σου καὶ ἀπὸ τὴν ρεπούλικαν*, φαίνεται ότι η επίσημη σχέση με τὸ Βενετικό προξενεῖο — ὅπως φυσικά με ὅλα τὰ προξενεῖα — συνιστοῦσε ἐπίζηλο κοινωνικό ἐπίτευγμα με ἀντίκρισμα σαφῶς εὐρύτερο ἐκείνου τῶν ἀπλῶν οἰκονομικῶν ὀφελημάτων. Ἡ ἀνάθεση τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ προξενικοῦ πράκτορα ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο τῶν ἐπιδιώξεων τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ Δημητρίου Χατζή Νικόλα, ὅσο καὶ ἄλλων ἐμπόρων τῆς Λεμεσοῦ. Συχνὰ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν διενέξεών τους.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1794 ὁ Δημήτριος στὸ πρῶτο του γράμμα στὸν πρόξενο Ρόζολο, ποὺ εἶχε πρόσφατα ἀντικαταστήσει τὸν Βάσαλο, τὸν παρακαλεῖ *διὰ νὰ μὲ ἔχετε καὶ ἐμέναν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δούλων σας, ὡς καθὼς καὶ οἱ προκάτοχοί σας ὅπου εἶχαν τὴν γενεάν μου καὶ ὑπόσχεται ὅτι δὲν θέλω λείψει καὶ ἐγὼ ὅπου νὰ δουλεύω τῆς ἐκλαμπρότης σας καὶ τοὺς σούδιτους βένετους μὲ κάθε μου προθυμίαν καὶ φουδελτὰ καὶ νὰ φανῶ καὶ στὰ πάντα ἀρεστός*⁵⁷.

Στις ἐκδηλώσεις αὐτὲς διαβλέπουμε οὐσιαστικὰ τίς ψυχολογικὲς προδιαθέσεις τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος ποὺ διαμορφώνονται στὸν κύκλο τῶν ντόπιων ἐμπόρων στὸν φθίνοντα 18ο αἰώνα. Ἡ ἐπίδοση στὸ ἐμπόριο καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτυχία εἶχε ἐξασφαλίσει στὸν πρεσβύτερο Χατζή Νικόλα τὴν κοινωνικὴ διάκριση τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Μονῆς Κύκου, ποὺ ἀποτελοῦσε κατὰ πάσαν βεβαιότητα ἀναγνώριση καὶ κάποιων ἐκδηλώσεων εὐσέβειας με ἀφιερώσεις καὶ «ἐλέη» στὴ μονή. Ὁ νεότερος Χατζή Νικόλα προχωρεῖ ἓνα βῆμα πὺρ πέρα με τὴ διασύνδεσή του με τὴν ξένη δύναμη, ποὺ τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία ἀποτελεῖ ἀγωγὸ νέων τρόπων συμπεριφορᾶς καὶ συναλλαγῆς καὶ νέων ἀξιών. Στις ἀξίες αὐτὲς ἀκριβῶς φαίνεται νὰ θέλει νὰ τονίσει τὴν προσήλωσή του ὁ Δημήτριος ὅταν μιᾶ γιὰ τὴν προσωπικὴ «τιμὴ του» καὶ ὅταν ἐπιζητεῖ τὴν ἐκτίμησή τῆς «ρεπούλικας» ὡς πρωταρχικὲς του ἀρχές.

Γύρω ἀπὸ τὰ προξενεῖα λοιπὸν καὶ τοὺς ξένους ὑπηκόους καὶ με ἰσὸ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων οἰκονομικῆς συναλλαγῆς ἀλλὰ ὄχι μόνον αὐτό, δημιουργοῦνται σταδιακὰ οἱ πυρῆνες ἐνὸς νέου κοινωνικοῦ μορφώματος. Ἀσχημάτιστοι καὶ ἀπροσδιόριστοι στίς ἀπαρχές τους οἱ πυρῆνες αὐτοὶ προοιωνίζονται μελλοντικὲς κοινωνικὲς ἀλλαγές. Ὁ Δημήτριος Χατζή Νικόλα δὲν εἶναι ὁ μόνος ντόπιος ἀλληλογράφος οὔτε ὁ μόνος τοπικὸς πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενεῖου⁵⁸. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν μνημονεύονται καὶ ἄλλοι Κύπριοι ἐμποροὶ ποὺ ἀσκοῦν τὰ

57. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 193 (9.9.1794).

58. Στις 17 Μαρτίου 1795 ὁ Χατζή Κωνσταντὶς Κώντζιας γράφει στὸν Βενετὸ πρόξενο γιὰ νὰ δηλώσει τὴν πίστη του καὶ νὰ προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του, ἐκφράζοντας τὴ χαρὰ του ποὺ ὁ πρόξενος ἐκαταδέχθηκε διὰ νὰ μὲ *προστάξῃ διὰ νὰ τις δουλεύω*. Βλ. A.S.V., Lettere dei Consoli, Consolato di Cipro, b. 20, no. 201 (17.3.1795).

Ίδια καθήκοντα: παρακολούθηση ιδίως τῆς ναυτιλιακῆς κίνησης στὴ Λεμεσό, προμήθεια ἐγγύριων προϊόντων, ιδίως βαμπακιῦ καὶ κρασιοῦ, στὸ προξενεῖο τῆς Λάρνακας, διευκόλυνση τοῦ ἐμπορίου τῶν Βενετῶν ὑπηκόων, σχετικὲς παραστάσεις στὶς τοπικὲς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ὅταν χρειάζοταν. Οἱ ἀρχειακὲς μαρτυρίες εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς. Τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ φαίνεται νὰ ἀσκεῖ ὁ Δημήτριος Χατζῆ Νικόλα ὡς πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στὴ Λεμεσό στὰ 1794-1795, εἶχαν ἐπιτελέσει προηγουμένως ἄλλοι ἔμποροι. Στὰ 1788-1792, ὅταν πρόξενος εἶναι ἀκόμη ὁ Βάσσαλος, ὡς ἐπίτροπος τῶν Βενετῶν στὴ Λεμεσό ἐμφανίζεται ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου⁵⁹, ἐπίσης συνδρομητὴς τῆς *Ίστορίας* τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Βενετικοῦ προξενείου παρελαύνει ὅλη ἡ ἐμπορικὴ προσωπογραφία τῆς Λεμεσοῦ, ποὺ φαίνεται χαρακτηριστικὰ νὰ συμπίπτει μὲ τὸν πίνακα τῶν τοπικῶν συνδρομητῶν τοῦ Κυπριανοῦ: Χατζῆ Νικόλας Δημητρίου, Χαράλαμπος Δημητρίου, Δημήτριος Ἰασωνίδης, Δημήτριος Ἰωάννου⁶⁰. Οἱ μεμονωμένες περιπτώσεις, τὰ ἀταύτιστα πρόσωπα, τὰ ἄγνωστα ὀνόματα φαίνονται σταδιακὰ νὰ ζωντανεύουν συγκλίνοντας στὴν πραγματικότητα μιᾶς αἰσθητῆς ἱστορικῆς κανονικότητος.

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Ἡ περιπλάνηση στὸν κυπριακὸ 18ο αἰῶνα ἀπὸ τὸ ἔτος 1737 ἕως τὸ ἔτος 1795 μπορεῖ τώρα νὰ φθάσει στὸ τέρμα της μὲ μιὰ διαπίστωση. Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς μέχρι πολὺ πρόσφατες ἐποχὲς ἀφήνει μᾶλλον στενὰ περιθώρια γιὰ ἀναπαραστάσεις τοῦ κόσμου τῶν

59. *Αὐτόθι*, β. 20: (α) Νο. 150,4 Νοεμβρίου 1788 ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου, ὡς ἐπίτροπος τῶν Βενετῶν στὴ Λεμεσό, ὑπογράφει βεβαίωση σχετικὰ μὲ ναυάγιο πλοίου στ' ἀνοικτὰ τῆς Ἐπισκοπῆς. (β) Νο 155,7 Ἰουλίου 1790 ὁ Χαράλαμπος ποτὲ Δημητρίου σὲ γράμμα στὸν Βενετὸ πρόξενο Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ἀναφέρεται σ' ἐνέργειές του γιὰ νὰ μεταβιβάσῃ τὴν περιουσία τοῦ ἀποβιώσαντος Βενετοῦ ὑπηκόου Γεωργῆ Πανῶ Ζακυνθίου στὸν πρόξενο τῆς Βενετίας. (γ) Νο 179 29 Φεβρουαρίου 1792 ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου παραπονεῖται στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ὅτι εἶναι καιρὸς ὅπου δὲν ἀξιόθηκα νὰ λάβω κανέναν τῆς γράμμα διὰ καμμίαν προσταγὴν καὶ ἀναφέρεται στὴν ἀφιξὴ βενετικοῦ πλοίου στὴ Λεμεσό τοῦ ὁποῖο ὁ πλοίαρχος δὲν ἠθέλησεν νὰ πληρώσῃ τὸ συνηθισμένον ἀγκυράκρον τῆς ἐκλαμπρότης Σας καὶ τὸ ἐδικόν μου. (δ) Νο 183 10/21 Ἀπριλίου 1792 ὁ Δημήτριος Ἰασωνίδης σὲ ἐπιστολὴ του στὸν Ἐμμανουὴλ Βάσαλο ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐπίτροπος Χαράλαμπος ἀπουσίαζε στὴ Μονὴ Κύκκου. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ προκύπτει ὅτι ὁ Χαράλαμπος Δημητρίου συγκέντρωσε στὸ πρόσωπό του καὶ τίς δύο ιδιότητες ποὺ μοιράζονταν μεταξύ τους ὁ πατέρας καὶ γιὸς Χατζηνικόλα: ἐπίτροπος τῆς Μονῆς Κύκκου καὶ πράκτορας τοῦ Βενετικοῦ προξενείου στὴ Λεμεσό.

60. Κυπριανός, *Ίστορία Χρονολογική*, σ. 405. Ὁ πίνακας τῶν συνδρομητῶν τῆς Λεμεσοῦ περιλαμβάνει δέκα πέντε ἄτομα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο εἶναι κληρικοί. Μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς ἐκτός ἀπὸ τὸν S. X. Νικόλαο Δημητρίου: Ὁ S. Χαράλαμπος Δημητρίου, ὁ S. Δημήτριος Γιασηνόγλου, ὁ κύρ Δημήτριος X. Ἰωάννου.

άνωνυμων ανθρώπων αντίστοιχες με εκείνες που διαθέτουμε για κοινωνίες της Δυτικής Εύρώπης. Η άκεραιότητα των αρχειακών σειρών και η πληρότητα των τεκμηρίων έχει επιτρέψει στην ιστοριογραφία της Δυτικής Εύρώπης να ανασύρει από τα αρχεία υποθέσεις όπως εκείνη του αίρετικού μυλωνά της Βορείοανατολικής Ιταλίας, που μάς αποκαλύπτει με συναρπαστική λεπτομέρεια τον κόσμο των συμβόλων της σκέψης του, όπως καταγράφηκαν στη δικογραφία της Ιερᾶς Εξέτασης που τον έστειλε στην πυρά πιθανότατα τὸ έτος 1600⁶¹. Η όπως η πολύκροτη υπόθεση της έτεροπροσωπίας μεταξύ δύο χωρικών της Νοτιοδυτικής Γαλλίας, η έκδικαση της όποιας τὸ 1560 έντυπωσίασε τὸν Michel de Montaigne⁶² και που έγινε δυνατόν να αναστηλωθεῖ ως τις πιο απόκρυφες πτυχές της χάρη όχι μόνο στη δικογραφία και τις έντυπες πηγές της εποχής αλλά και σε όσες καθημερινές και οικείες λεπτομέρειες συντήρησαν τὰ κοινοτικά αρχεία της περιοχής⁶³. "Αν για τὸν 16ο αἰώνα είναι έφικτες τομές που φτάνουν σε τόσο βάθος και ακρίβεια, για τὸν 18ο αἰώνα η ένότητα των πληροφοριών μάς επιτρέπει όχι μόνο τὴ συστηματική βιογράφηση του πληθυσμοῦ της ιστορίας, των άνωνυμων όσο και των επώνυμων μεταξύ των ανθρώπινων συντελεστών της, αλλά και τὴν αποκρυπτογράφηση των πιο άκραίων συμβολικών εκφράσεων της καθημερινής τους έμπειρίας⁶⁴. Έτσι γίνεται δυνατόν στην ιστορία της νεότερης Εύρώπης να ανασύρονται στην επιφάνεια και να γίνονται γνωστοί με οικειότητα όλόκληροι κόσμοι ανθρώπινων έμπειριών που σάρωσαν οί μεγάλες επαναστάσεις⁶⁵.

Για τὴν ιστορία του νεότερου έλληνισμοῦ αυτό δεν είναι εύκολο για τις πριν τὸ 1821 εποχές, με τὴν εξαίρεση ίσως όρισμένων φάσεων της Βενετοκρατίας στην Κρήτη και στα Έπτάνησα. Ακόμη και η βιογράφηση γνωστών και επώνυμων προσώπων συναντᾷ δυσκολίες ανυπερβλήτες λόγω της άποσπασματικότητας των πηγών⁶⁶. Μᾶς μένουν οί σκόρπιες ψηφίδες του μωσαϊκοῦ η αρχειακά σπαράγματα σαν αυτά που παρουσιάσαμε εδώ, για να αναπαραστήσουμε τὰ συλλογικά πεπρωμένα της έλληνικής κοινωνίας στους αἰώνες της δουλείας. Έντούτοις η άνάγνωση των τεκμηρίων που διαθέτουμε θά μπορούσε, με τις κατάλληλες αναγωγές, να μάς οδηγήσει στην κατανόηση εκείνη των βαθύτερων

61. Βλ. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, Λονδίνο 1980.

62. Michel de Montaigne, *Essais*, έκδ. A. Thibaudet, (Bibliothèque de la Pleiade), Bruges 1939, σ. 1001.

63. Βλ. Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre*, Cambridge, Mass. 1983.

64. Βλ., π.χ., Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, Νέα Υόρκη 1985, σ. 75-104.

65. Βλ. Peter Laslett, *The World we have lost*, Νέα Υόρκη 1965, ιδίως σ. 150-169.

66. Ως παράδειγμα του προβλήματος ᾶς μου επιτραπεί να αναφέρω τὴν εργασία μου *Ίωσημος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1985.

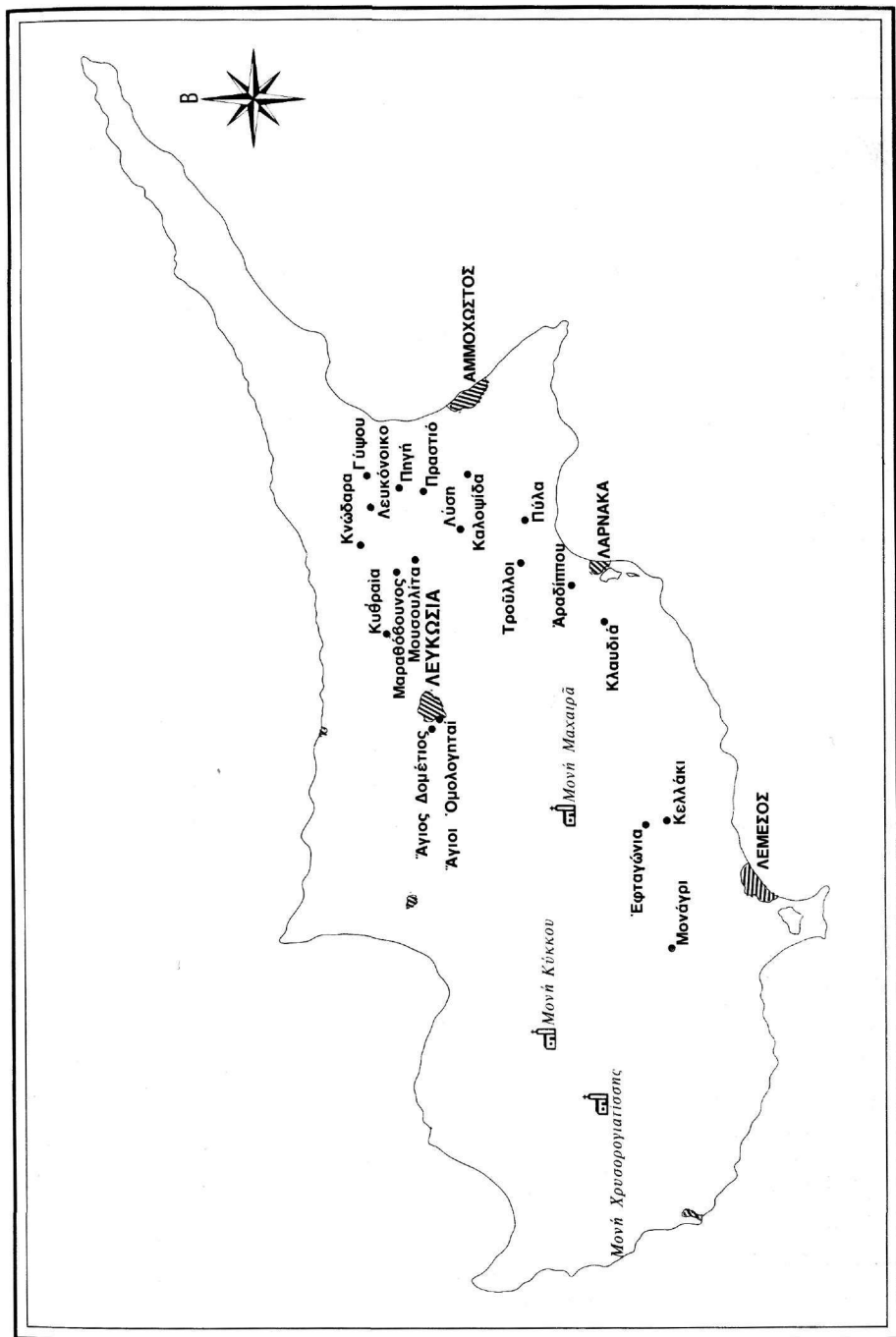
ρυθμῶν τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας ποὺ ζητᾶ ἡ σύγχρονη ἱστοριογραφία. Τὰ σπαράγματα τῶν πηγῶν, συχνὰ κατὰ κυριολεξίαν εὐτελῆ «χάρτου γραπτοῦ τεμάχια»⁶⁷ μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν σὲ ἐρωτήματα, ἀρκεῖ νὰ γνωρίζουμε νὰ τὰ θέτουμε. Ἔτσι τὰ τεκμήρια τῆς συναγωγῆς μας μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν μὲ τὸν τρόπο τους πρὸς τὶς «δομές τῆς καθημερινότητος»⁶⁸, μὲ ὅσα μᾶς ἀποκαλύπτουν γιὰ τὶς καλλιέργειες, γιὰ τὴν τροφή καὶ τὸ κρασί, συμβάλλοντας σὲ μιὰ ἱστορία τοῦ «ἐπιουσίου ἄρτου» τῶν ἀνθρώπων⁶⁹. Ἡ μᾶς προσφέρουν ἐνδείξεις ἀρκετὰ σταθερὲς καὶ σαφεῖς γιὰ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἡ θρησκεία ὡς καθημερινὴ βιωματικὴ ἐμπειρία λειτουργεῖ κυρωτικὰ γιὰ τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ὅπως διαπιστώθηκε καὶ γιὰ ἄλλες προβιομηχανικὲς κοινωνίες μὲ ἰσχυρὲς ἐκκλησιαστικὲς ὀργανωτικὲς δομές⁷⁰. Ἄν οἱ ἀναγνώσεις τῆς ἱστορίας τῆς τουρκοκρατούμενης Κύπρου τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα ποὺ ἐπιχειρήθηκαν μὲ ἀφετηρία τὰ δώδεκα ἱστορικὰ τεκμήρια ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ προξενείου, μποροῦν, παρὰ τὴν ἀποσπασματικότητά τῶν πηγῶν, νὰ ὀδηγήσουν σὲ εὐρύτερες ἀναγωγὲς καὶ ἀναπαραστάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου, ἢ ἐλπίδα ἱστοριογραφικῶν συνθέσεων ποὺ νὰ ἀνταποκρίνονται στὰ σύγχρονα μεθοδολογικὰ ζητούμενα δὲν εἶναι ἴσως τελείως ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές μας.

67. Μανουῆλ Ι. Γεδεών, Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας. Εἰς κεφαλὴν γωνίας, *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962) 37.

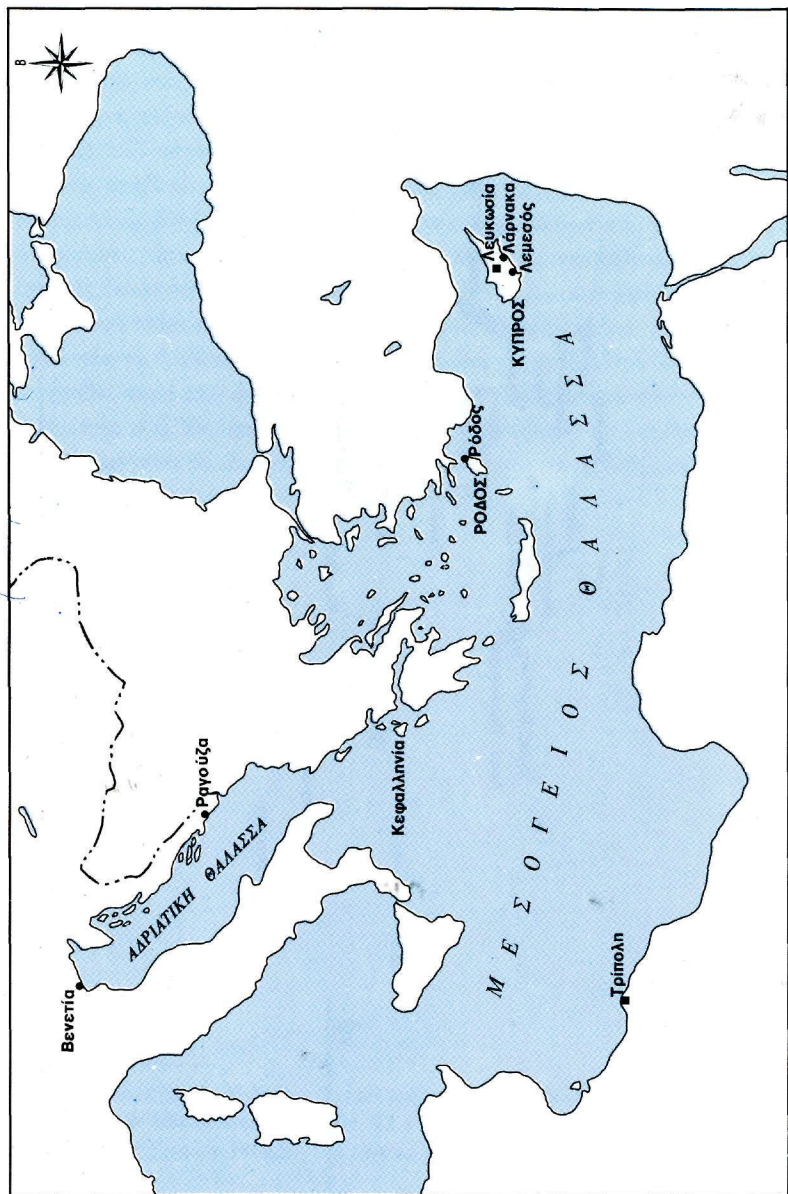
68. Πρβ. Fernand Braudel, *Les structures du quotidien: Le possible et l'impossible*, Παρίσι 1979.

69. Πρβ. αὐτόθι, σ. 81 κ.ε., 157-193, 198-202.

70. Πρβ. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Penguin Books, 1982 (α' ἐκδ. Λονδίνο 1971) σ. 179-188.

Κυπριακά τοπωνύμια που αναφέρονται στα ἔγγραφα καὶ στὰ σχόλια.

Σύνορο Όθωμανικής Αυτοκρατορίας τό 1775 — — — — —

Χάρτης τών εξωτερικών έπικοινωνιών τής Κύπρου όπως μαρτυρούνται στα έγγραφα.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Οἱ παραπομπές γίνονται στὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ στίχο τῶν ἐγγράφων.

ἄγκουρα, ἦ, IB' 34, 36 = ἄγκυρα

Ἑλληνικὸ *ἄγκυρα* με ἐπίδραση τοῦ ἰταλικοῦ *ancora*

ἀμάχιν, τό, E' 19, 31 = ἐνέχυρο, ὑποθήκη

ἀσλάνιν, τό, E' 12, H' 17, Θ' 18 = ἀσημένιο πολωνικὸ νόμισμα με
παράσταση λιονταριοῦ

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *aslan*

ἄσπρα, τά, E' 12, H' 18, IB' 21 = χρήματα

Ἀπὸ τὸ *ἄσπρος*, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *asperus*, -a, -um. Ὡς
τουρκικὸ νόμισμα τὸ *ἄσπρο* εἶχε ἀξία ἴση πρὸς τὸ 1/120 τοῦ τουρκικοῦ γροσίου

ἀτζεδάρω, A' 16 = συναινῶ, δέχομαι

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *acèder*

βουλλώννω, I' 9 = σφραγίζω

Ἀπὸ τὸ *βοῦλλα*, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *bullā*

βουττιστής, ὁ, IB' 27 = δύτες

γκεφιλένα, E' 19 = βλ. *κεφιλένα*

γομάριν, τό, I' 5, 6 = φορτίο, μέτρο κρασιοῦ

γρόσια, τά, B' 8, Γ' 4, Δ' 5, H' 28, 29, Θ' 8, 15, IA' 22, 24 = χρήμα-
τα

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *grosso*. Ὡς τουρκικὸ νόμισμα τὸ *γρόσι* ἦταν ἴσο πρὸς 120
ἄσπρα ἢ 40 παράδες.

διαφέντευση, ἦ, IA' 20 = ὑπεράσπιση, ὑπηρεσία

Ἀπὸ τὸ *διαφεντεύω*, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ *δηφενδεύω*, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ
λατινικὸ *defendo*.

δραγομᾶνος, ὁ, Θ' 5, 13 = διερμηνέας, ὑπάλληλος στὴν τουρκικὴ
διοίκηση τῆς Κύπρου γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *dragomān*, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ *δραγόμενος*,
καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ αἰγυπτιακὸ *tarqumān*

δραγουμᾶνος, ὁ, IA' 33 = βλ. *δραγομᾶνος*

ἐγκαλῶ, IB' 37 = καταγγέλλω, μηνύω

ἐποδίζω, A' 11 = ἐμποδίζω

ἐργαστηργιάρης, ὁ, IA' 26 = ἔμπορος, πρματευτής

ζαπίτης, ό, Ι' 1 = άστυνομικός διευθυντής

Άπό τό τουρκικό *zabit*

ζολόττα, ή, Η' 18 = πολωνικό νόμισμα 30 παράδων

Άπό άρχικό πολωνικό *zloty*

ίλουστρίσιμος, Α' 1 = διακεκριμένος

Ένετικό *ilustrisimo*

καζαντίζω, ΙΒ' 22 = κερδίζω

Άπό τό τουρκικό *kazanmak*

κανσιλιέρης, ό, ΙΒ' 14 = ύπάλληλος, γραμματέας

Άπό τό ένετικό *canceliër*

καντάριν, τό, Ζ' 4 = μονάδα βάρους ίση πρός 44 όκάδες

Άπό τό ένετικό *cantaro*

καρταρόλιν, τό, Ε' 1, 11 = μονάδα βάρους ίση πρός 12 όκάδες

Άπό τό ένετικό *quartariöl*

κάτιν τίς, ΙΒ' 24 = κάτι τι

κατ' όνομα, ΙΒ' 31 = όνομαστικά, άναλυτικά

καφίζιν, τό, Στ' 13 = μέτρο χωρητικότητας, κυρίως δημητριακών

Άπό τό άραβικό *qafiz*

κεφιλένα, Ε' 30 = έγγυήτρια, συγχρεοφειλέτις

Άπό τό *κεφίλης*, τό όποίο προέρχεται άπό τό τουρκικό *kefil*

κκιρατζής, ό, Γ' 6 = άγωγιάτης, έκμισθωτής ύποζυγίων

Άπό τό τουρκικό *kiraci*

κοκκόνιν, τό, Γ' 7 = πυρήνας, βαμβακόσπορος

Άπό τό *κοκκόνοι· οί πυρήνες τών έλαιών*, πού παραδίδεται άπό τόν Ήσύχιο

κονσολάτον, τό, ΙΒ' 2 = προξενείο

Άπό τό ίταλικό *consolato*

κονσόλης, ό, ΙΒ' 1 = βλ. κόνσολος

κόνσολος, ό, Στ' 2, 6, Θ' 2, 4, ΙΑ' 2, 5, 8, ΙΒ' 15 = πρόξενος

Άπό τό ίταλικό *console*

κοτζάπασης, ό, Θ' 15 = δημογέροντας

Άπό τό τουρκικό *kocabaşı*

κουμανταρία, ή, ΙΑ' 28 = γλυκό κρασί τής Κύπρου

Άπό τό γαλλικό *commanderie*, πού σήμαινε τή διοικητική περιφέρεια τών Ίωαννιτών ίπποτών, όπου παρήγετο τό κρασί αυτό

κουινιάδα, ή, ΙΑ'32 = άνδραδέλφη

Άπό τὸ ένετικὸ *cognada*

κουραμάς, ό, ΙΑ'22 = χρέος, μερίδιο πληρωμής γιά χρεοκοπία

Άπό τὸ άραβικὸ *guramā*, πληθυντικὸ τοῦ *garīm*

κούσουλός, ό, Δ'4 = βλ. κόνσολός

κρένω, ΙΑ'10 = κρίνω

λεμονόκιτρος, ό, Γ'11 = κιτρολέμονο

λίτρα, ή, Γ'7 = μονάδα βάρους ίση πρὸς 150 δράμια

Άπό τὸ ένετικὸ *litro*

μαλλούζιν, τό, Στ'8 = βαμβάκι καθαρισμένο άπό τοὺς σπόρους

Άπό τὸ άραβικὸ *mahlūj*

μαντενίρω, Α'6 = φυλάω, κρατῶ

Άπό τὸ ιταλικὸ *mantenere*

μιζαντζής, ό, Β'17 = ζυγιστής

Άπό τὸ τουρκικὸ *mizançı*

μονέδα, ή, Θ'28 = νόμισμα

Άπό τὸ ένετικὸ *monèda*

μουχασίλης, ό, Θ'33 = διοικητικὸς υπάλληλος γιά τήν εἴσπραξη φόρων, ό διοικητής τῆς Κύπρου

Άπό τὸ τουρκικὸ *muhassıl*

νεγότζιον, τό, ΙΑ'27 = επιχείρηση, έμπορικὸ κατάστημα

Άπό τὸ ένετικὸ *negòzio*

νζενεράλε, ΙΒ'5 = βλ. τζενεράλης

ξημπαρκάρω, ΙΒ'17 = ξεμπαρκέρνω

Άπό τὸ *μπαρκάρω*, τὸ όποῖο προέρχεται άπό τὸ ιταλικὸ *imbarcare*, με τὸ στε-
ρητικὸ πρόθημα *ξη-*

όδαν, Α'13 = όγοιαν, οῖαν, όποιαν

όλότες, Γ'6 = όλότης, σύνολο

όντᾶς, ό, Η'24 = δωμάτιο, γραφεῖο

Άπό τὸ τουρκικὸ *oda*

παζάριν, τό, Η'25 = άγορά

Άπό τὸ τουρκικὸ *pazar*

παντέτα, ή, ΙΑ'15 = άδεια, έγγραφο, πιστοποιητικὸ

Άπό τὸ ιταλικὸ *patente*

παπάκιν, τό, Ε'1, 21 = βαμβάκι

παπίρα, ή, Γ'11 = πάπια

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *papera*

παράνω, Β'10 = παραπάνω, περισσότερο

παχᾶς, ὁ, Γ'10 = τιμὴ

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *baha*

πέζον, τό, Στ'15 = βάρος

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *peso*

πετράγγουρον, τό, Γ'9 = πικράγγουρο

πιζουνούδιν, τό, Α'16 = περιστερράκι

Ἀπὸ τὸ πιζούνιν, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ γαλλικὸ *pigeon*.

πόλιτζα, ή, Θ'8, 14, 17, 26 = συναλλαγματική

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *polizza*

πολιτική, ή, IB'38 = συμπεριφορά, κατάλληλοι τρόποι

πομισάρης, Στ'7 = συνεταιρικὸς καλλιεργητὴς ἐξ ἡμισείας

πρώγην, Α'15 = πρώην

προκουρατόρος, ὁ, Η'8, 26, 37 = διαχειριστής

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *procuratore*

ρεπούπλικα, ή, IB'24 = δημοκρατία, κράτος

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *repubblica*

ρικουπεράρω, IB'24, 36 = ἀνακτῶ, κερδίζω

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *ricuperare*

ρικούπερον, τό, IB'16 = ἀνάκτηση, σωτηρία

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *ricupero*

ρούπιν, τό, Ε'1 = ἓνα τέταρτο νομίσματος

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *rupia*

σακιάζω, Α'10 = τοποθετῶ σὲ σακκί

σαράγιν, τό, Θ'31 = κυβερνητικὸ γραφεῖο, διοικητήριο

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *saray*

σινιόρ, Η'12 = κύριος

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *signor*

σιόρ, Στ'2, 6, IB'2, 6 = κύριος

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *sior*

τάλαρα, τά, Α'7 = χρήματα

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *tallero*. Ὑπῆρχαν διάφορα τάλαρα, ὡς νομίσματα, μὲ διαφορετική ἀξία

τελλάλης, ὁ, Δ'14 = κήρυκας

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *tellâl*

τζενεράλης, ὁ, IB'2 = γενικός

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *generale*

τραταμέντον, τό, IB'12, 13 = μεταχείριση, ὑποδοχή

Ἀπὸ τὸ ἐνετικὸ *trattamento*

φαμελία, ἡ, IA'31, 34 = βλ. φαμελιά

φαμελιά, ἡ, IA'31 = οἰκογένεια

Ἀπὸ τὸ φαμιλία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *familia*, κατὰ τὸ ἐνετικὸ *famègia*.

φῖνος, -α, -ον, I'8 = γνήσιος

Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *fino*

χάνιν, τό, H'24 = πανδοχεῖο

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *han*

χάσα, ἡ, B'7, Στ'7 = μεγάλη σακκοῦλα, ὡς μονάδα βάρους, κυρίως βαμβακιῶ

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *haza*

χαττίριν, τό, Θ'24 = αἰσθήματα, ἡ ἐκτίμηση, ποὺ ἔχει ἓνας γιὰ κάποιον

Ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *hatır*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἁγία Παρασκευὴ Κεφαλονίας, Η' 35
 Ἁγία Τριάδα Κεφαλονίας, Η' 34
 Ἁγιοὶ Ὁμολογηταί, Η' 31, 50
 Ἁγιος Δομέτιος, Η' 32
 Ἁγιος Νικόλαος τῶν Ξένων Κεφαλονίας, Η' 34
 Ἀμόχωστος, Β' 15, Γ' 12
 Ἀνζουλος Ρόζολος, ΙΒ' 6
 Ἀντζέλο Ροζόλεμ, ΙΒ' 2, βλ. Ἀνζουλος Ρόζολος
 Ἀντρέας Ἐξαρκούδιν Πρασιτίτης, Ε' 14
 Ἀντρίας Χακηπιερῆ, Δ' 12
 Ἀντώνης Κουππᾶς, Ι' 4, 6
 Ἀντώνιος Ζόγια, Ε' 30
 Ἀραδίππου, Ζ' 3
 Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου, Η' 52
 Βενετία, ΙΒ' 6
 Γερόλιμος Μαρκαντώνη, Δ' 14
 Γεώργιος Γουλελλιού Κεφαλονίτης, Η' 1, 14
 Γιασινόγλους, ΙΑ' 8
 Γιώτης τοῦ Δημήτρη, Ζ' 2, 8
 Γύψου, Ε' 5, 17
 Ἑλ Χατζὶ Ἀπτὶλ Μπακκάγας, μουχασίλης Κύπρου, Θ' 32
 Ἑμμανοὴλ Βάσαλος, ΙΑ' 2, βλ. Ἑμμανουὴλ Βάσαλος
 Ἑμμανουὴλ Βάσαλος, Θ' 1, Ι' 7, ΙΑ' 6
 Ἑνετοί, Θ' 2, 4, ΙΑ' 2
 Ἑφταγώνεια, Ι' 4
 Ζαμπέλης, ΙΒ' 11, 37
 Ζαχαρίας Γαβριγῆλη, Δ' 12
 Ἰωάννης, υἱὸς Γουλελλιού Κεφαλονίτη, Η' 14
 Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος, Δ' 10
 Καλοψίδα, Ε' 8
 Κελλάκιν, Ι' 2
 Κεφαλονία, Η' 14, 34, 35
 Κνοδαρίτες, Ε' 10
 Κοσμᾶς Πολλύδωρου, Δ' 12
 Κύκκος, Η' 29
 Κύπρος, Η' 52, Θ' 34, ΙΒ' 2
 Κυριακός, Ι' 4
 Κωνσταντάκης, Θ' 30
 Κωνσταντῖνος Λογοθέτης, ΙΑ' 37
 Κωσταντῆς Πρασιτίτης, Ε' 16

Λάρνακα, Β' 4, Η' 10
 Λάρνακκα, Στ' 4, βλ. Λάρνακα
 Λάρναξ, Η' 33, βλ. Λάρνακα
 Λάρνικα, ΙΑ' 4, ΙΒ' 4, βλ. Λάρνακα
 Λεμεσιανός, ΙΑ' 27
 Λεμεσός, Ι' 1, 11, ΙΑ' 7, 29
 Λευκονοικιάτες, Ε' 9
 Λευκωσία, Η' 9, 32
 Λύσις, Ε' 4
 Λυχιώτες, Ε' 6
 Μακάριος μητροπολίτης Κιτιέων, Δ' 1, Η' 11, 29
 Μαραθόβουνος, Ε' 1
 Μάρκος πραγματευτής, Θ' 9, 17
 Ματζούλης Μεχεμέτης, Ζ' 6
 Ματθαῖος ὁποῦ τοὺς Τρούλλους, Ε' 7
 Μαχαιρᾶς, Η' 30
 Μικέλλης, ΙΑ' 33
 Μιχαήλ τοῦ Βασίλογλου ἀπὸ τὸ Κελλάκιν, Ι' 2
 Μουσουλῖτα, Ε' 2
 Μουσταφᾶς καπιτάν, ΙΒ' 34
 Νικολάκης Φώτιος, Η' 13
 Νικόλας ὁ κκιρατζῆς, Γ' 6
 Νικολὸς Μουκκελλέφης, Β' 16, Γ' 13
 Νικολὸς Τουμαζῆ, Δ' 11
 Ὀρσουλοῦ, ΙΑ' 32
 Παγουλοῦ θυγάτηρ τοῦ ποτὲ Χατζῆ Νικολό, Δ' 2
 Παῖσιος μακαριώτατος δεσπότης, Η' 28
 Παλτεζάρης Ἀτζουλῆς, Α' 17
 Παπᾶ Λάρκος, Ε' 15
 Παπᾶ Λεόντιος ὅπου τὴν Πηγὴν, Ε' 3
 Παπᾶ Λεόντιος χαρτοφύλαξ, Η' 47
 Παπᾶ Μάρκος ὁποῦ τὴν Γύψου, Ε' 5, 17
 Παπᾶ Χριστόδουλος σκευοφύλαξ, Η' 47
 Παῦλος ἱατρός, Η' 12
 Πηγὴ, Ε' 3
 Πιερῆς Νικολάου, Ε' 24
 Πικέρνης, Ι' 7
 Πρασιόν, Ε' 12
 Πύλα, Α' 15
 Σωφρόνιος ἀρχιμανδρίτης, Η' 46, 53
 Τζεμχουρίον τῶν Ἐνετῶν, Θ' 2, 4
 Τζιμπριᾶς, Β' 7

- Τζουβάνης Γαρμουγλιέζης, Ε' 20
Τζουβάνης Γαρμουγλιέσης, Α' 2, Β' 2, βλ. Τζουβάνης Γαρμουλιέζης
Τζουβάνης Γαρμουλιέζος, Στ' 2, 6, βλ. Τζουβάνης Γαρμουλιέζης
Τζουβάνης Χαρμογλιέζης, Δ' 5, βλ. Τζουβάνης Γαρμουλιέζης
Τζώρτζης Γουλελιός, Η' 45, βλ. Γεώργιος Γουλελλιοῦ Κεφαλονίτης
Τζώρτζος Γουλελλιών, Η' 51, βλ. Γεώργιος Γουλελλιοῦ Κεφαλονίτης
Τουμαζοῦ, Ζ' 3
Τροῦλλοι, Ε' 7
Φιλάρετος ἱερομόναχος, Η' 48
Φιλόθεος ἀρχιμανδρίτης, Δ' 9
Φιλόθεος Κύπρου, Ε' 23
Φλουρῆς Πρασίτης, Ε' 13
Φράγκοι, Θ' 21
Χασάνης λεβέντης, Ζ' 6
Χασάνης ὁποῦ τὸ Πρασιόν, Ε' 12
Χασάνης τελλάλης, Δ' 14
Χατζῆ Ἰωάννης, Στ' 7
Χατζῆ κῦρ Ἀνδρόνικος Καρίδης, Η' 12
Χατζῆ Μεμεὲτ ἀγᾶς ζαπίτης Λεμεσοῦς, Ι' 1
Χατζῆ Μεχεμμέτης Ναϊζάνης, Στ' 19
Χατζηλογιζῆς Παυλῆ, Δ' 9
Χριστοφάκης ρήτωρ, Ε' 24
Χριστοφῆς ἵπὸ τὴν Λύσιν, Ε' 4
Χρυσορογιάτισσα, Η' 30

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Οἱ τρεῖς ἐγχρωμες εἰκόνες ποὺ κοσμοῦν ἐκτὸς κειμένου τὴ μελέτη προέρχονται ἀπὸ παραστάσεις σὲ μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Κύπρου. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου Μακαρίου (1737-1776) προέρχεται ἀπὸ θωράκιο τοῦ τέμπλου στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου στὸ Μονάγρι Λεμεσοῦ. Χρονολογεῖται τὸ 1775 καὶ εἶναι ἔργο τοῦ ζωγράφου Λεοντίου.

Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Φιλοθέου (1734-1759) προέρχεται ἀπὸ τοιχογραφία τοῦ ἔτους 1736 στὸ ἱερὸ βῆμα τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη στὴ Λευκωσία.

Ἡ παράσταση τοῦ Δραγομάνου τῆς Κύπρου Χριστοφάκη Κωνσταντίνου προέρχεται ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τῶν δωρητῶν πάνω ἀπὸ τὴ βόρεια θύρα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὸ τσιφλίκι τῆς Ἀρπερας, κοντὰ στὸ χωριὸ Τερσεφάνου τῆς Λάρνακας. Χρονολογεῖται στὸ 1747 καὶ εἶναι ἔργο τοῦ ζωγράφου Φιλαρέτου.

Εὐχαριστίες γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴ συναγωγή τῆς εἰκονογράφησης ὀφείλονται στοὺς κυρίους Δῆμο Χρήστου τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Κύπρου καὶ στὸν πρέσβυ ἐ.τ. κύριο Ἀχιλλέα Ἐξαρχο τοῦ Ἰδρύματος Α.Γ.Λεβέντη.

PASCHALIS M. KITROMILIDÈS, *Rapports sociaux et mentalités à Chypre au XVIIIe siècle*.

Cette étude présente et commente douze documents provenant des archives du consulat vénitien de Larnaca, conservés actuellement aux Archives d'État de Venise, choisis pour leur contribution à l'«histoire du quotidien» au XVIIIe siècle. Les documents portent sur la période allant de 1737 à 1795 et fournissent des renseignements nouveaux sur la prosopographie, les rapports ethniques, la production agricole, les échanges, la fiscalité, l'exercice du pouvoir, le sentiment religieux et l'apparition des premières transformations de la société chypriote.

Grâce aux nouvelles informations qu'elle fournit, cette collection de douze documents complète l'image de Chypre au XVIIIe siècle que donne l'*Histoire chronologique de l'île de Chypre* (Venise 1788) de l'archimandrite Kyprianos et en confirme de nombreux détails. L'identification de certains personnages cités dans ces documents avec des abonnés de Kyprianos, présente un intérêt particulier par rapport au caractère social de cette œuvre majeure de l'historiographie chypriote.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ	11
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	49
ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	55
ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	59
ΓΑΛΛΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ	61

Τυπώθηκε στα
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
ΣΤ. ΛΕΙΒΑΔΙΩΤΗ ΑΤΔ.
Τηλ. 347359 - 438968
ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Στὸ δημοσίευμα τοῦ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Κοινωνικὲς σχέσεις καὶ νοοτροπίες στὴν Κύπρο τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα*, παρουσιάζονται δώδεκα ἔγγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Βενετικοῦ Προξενείου τῆς Λάρνακας – ἀποκείμενα σήμερα στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Βενετίας – τὰ ὁποῖα, παρόλη τὴν ἀναπόφευκτη ἀποσπασματικότητά τους, ρίχνουν καινούργιο φῶς καὶ ἐμπλουτίζουν τὴ γνώση μας γιὰ πολλὰς πτυχὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὴν Κύπρο κατὰ τὸ δέκατο ὀγδοο αἰῶνα.

“Ὅλα τὰ ἔγγραφα εἶναι τῆς περιόδου 1737-1795. Δέκα ἀναφέρονται σὲ δοσοληψίες ἀπλῶν ἀνθρώπων στὴν καθημερινὴ συναλλαγὴ τους μὲ φορεῖς ἐξουσίας καὶ δυὸ σὲ ἐπιστολὲς ἐκπροσώπων τῆς τουρκικῆς διοίκησης (τοῦ μουχασίλη Χατζῆ Ἀμπντούλ Μπακῆ ἀγὰ – διὰ χειρὸς τοῦ δραγομάνου Χατζῆ Γεωργάκη Κορνέσιου – καὶ τοῦ ζαπίτη τῆς Λεμεσοῦ). Ἀπὸ αὐτὰ πέντε ἀφοροῦν σὲ οἰκονομικῆς φύσεως συναλλαγὰς μὲ τὸν Giovanni Garmoliesi, πρόξενο τῆς Ραγούζας στὴ Λάρνακα καὶ ἓνα εἶναι – ἴσως – φορολογικὸ κατάστιχο χωριῶν τῆς Μεσαριᾶς. Στὰ ὑπόλοιπα περιλαμβάνονται μιὰ ὁμολογία χρέους, μιὰ διαθήκη Κεφαλλονίτη τεχνίτη ἐγκατεστημένου στὴν Κύπρο, μιὰ ἐμπορικῆς φύσεως ἐπιστολὴ ἄλλου Ἑπτανησίου, ποὺ βρίσκεται κι αὐτὸς ἐγκατεστημένος στὴν Κύπρο, καὶ μιὰ ἀναφορά σὲ ναυτιλιακὴ διαφορὰ στὸ λιμάνι Λεμεσοῦ.

Τὰ ἔγγραφα, ποὺ πρωτοπαρουσιάζονται ἐδῶ, εἶναι σημαντικὰ ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς, δεδομένης μάλιστα τῆς ἐνδειας, ποὺ ἔχουμε σὲ ἀνάλογες μαρτυρίες. Διαπιστώνονται, κατ’ ἀρχὴν, μερικὰ ἀξιοσημεῖωτα δείγματα γραφῆς Κυπρίων τοῦ 18ου αἰῶνα, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ συναγωγὴ κάποιων ἀκόμη συμπερασμάτων γιὰ τὸ γλωσσικὸ καὶ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν συντακτῶν τους. Ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης μὲ ὀξυδέρκεια ἐπισημαίνει ἀριθμὸ ἄλλων στοιχείων τῆς κοινωνικῆς ἱστοριογραφίας, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα κείμενα, ὅπως τὴν καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση, ποὺ ὑφίστανται ἄλλοι ἄνθρωποι ἐκ μέρους φορέων τῆς ἐξουσίας, τὴν ἀπὸ κοινῶς συμμετοχὴ Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων καὶ Μουσουλμάνων στὶς καθημερινὲς συναλλαγὰς, τὶς μαρτυρίες εὐσέβειας τοῦ μέσου ἀνθρώπου στὰ μέσα τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα, τὶς καινούργιες προσωπογραφικὲς πληροφορίες, ποὺ ἔρχονται στὸ φῶς, κ.ἄ.

Ὁ σχολιασμός καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν πληροφοριῶν, ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὰ δημοσιευόμενα δώδεκα ἔγγραφα, γιὰ ἀναπαράσταση τῶν τρόπων ζωῆς στὴν Κύπρο τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα γίνεται μὲ ἀπόλυτο σεβασμὸ πρὸς τὰ κείμενα καὶ πρὸς τὴ μέχρι σήμερα γνώση μας γιὰ τὴ δύσκολη αὐτὴ περίοδο τῆς κυπριακῆς ἱστορίας σὲ ἓνα κείμενο μοναδικῆς γλωσσικῆς καλλιέπειας καὶ ἀκρίβειας.

Τὸ καινούργιο ὕλικό προσφέρεται ὡς μιὰ ἀκόμη πολύτιμη ψηφίδα στὸ ἐπίπονο ἔργο ἀνάγνωσης ἐνὸς οὐσιώδους τομέα τῆς νεότερης κυπριακῆς ἱστορίας, ἔργο ποὺ ἐγκριθρῆκε μὲ τὴν *Ἱστορία Χρονολογικὴ τῆς Νήσου Κύπρου* τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ – ἐκπορευθὲν κι αὐτὸ ἀπὸ τὴ Βενετία ἀκριβῶς δυὸ αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ παρὸν δημοσίευμα – πρὸς τὴν ὁποία συνεχῶς παραπέμπει.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Πνευματικὴ Κύπρος,

τχ. 362 (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1991)